

พัฒนาการของลัทธิชาตินิยม The Development of Nationalism

พรเพ็ญ ฮั่นตระกูล*

Pornpen Hantrakool

บทคัดย่อ

บทความนี้ต้องการแสดงให้เห็นถึงพัฒนาการของลัทธิชาตินิยม นับแต่กำเนิดจวบจนปัจจุบัน เพื่ออธิบายให้เห็นถึงภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ในแต่ละท้องถิ่นที่ส่งผลให้เกิดรูปแบบที่หลากหลายของลัทธินี้ –กองบรรณาธิการวารสาร

Abstract

This article is intended to present the development of nationalism, from its origin to the present. This study will explain how the historical backgrounds of each region cause various forms of nationalism. –Editorial staff.

*ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

กองบรรณาธิการขอขอบคุณน.ส.อรนุช สมประสิทธิ์ ที่ช่วยงานพิมพ์บทความนี้

บทนำ

“ลัทธิชาตินิยม” เป็นคำไทยสมัยใหม่ แปลมาจากภาษาอังกฤษว่า “nationalism” มีความหมายสรุปสั้นที่สุดในพจนานุกรมภาษาอังกฤษ (Webster's third new international dictionary of the English language unabridged 1976: 1505) ดังนี้

“ความจงรักภักดีและการยอมอุทิศตัวต่อประเทศชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง สิ่งที่กำหนดลักษณะเท่าที่ ความรู้สึก และความเชื่อนี้ ก็คือความรู้สึกสำนึกในความเป็นประเทศชาติ

การถือเอาความจงรักภักดี รวมทั้งการส่งเสริมวัฒนธรรมและผลประโยชน์ (เช่น เอกราชทางการเมือง) ของประเทศชาติตนเพื่อต่อต้านอาณาเขตอื่น ที่ด้อยกว่าหรือประเทศชาติและกลุ่มอื่น”

คำว่า “ลัทธิชาตินิยม” มีความหมายในพจนานุกรมไทย (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525: 264) ทำนองเดียวกันกับข้อความข้างต้น แต่สั้นกว่าดังนี้

“ลัทธิที่ถือชาติเป็นใหญ่ ความรักชาติ”

จากความหมายของคำว่า “nationalism” หรือ “ลัทธิชาตินิยม” ดังกล่าว ทำให้เราเข้าใจในเบื้องต้นแล้วว่าหมายถึงลัทธิที่เน้นเอาความรักและความจงรักภักดีต่อชาติเป็นหลัก ซึ่งเป็นความหมายที่กว้างขวางและมีลักษณะสามัญเกินไป ไม่มีลักษณะการอธิบายความหมายในเชิงประวัติศาสตร์แต่อย่างใด

ลองพิจารณาการอธิบายความหมายในเชิงรัฐศาสตร์ดูบ้าง ก็จะได้เห็นความหมายที่ละเอียดขึ้นดังนี้

“ลัทธิชาตินิยม (nationalism) คือความสำนึกหรือความรู้สึกผูกพันจงรักภักดีต่อหมู่ชน ซึ่งตนถือว่ามีชาติพันธุ์เดียวกัน (Ethnic) และเป็นชุมชนที่มีวัฒนธรรมอย่างเดียวกัน ความสำนึกในชาติจนเกิดความจงรักภักดีและกลายเป็นชาตินิยมนั้น มีมูลฐานมาจากความรักชาติและสำนึกในสัญชาติรวมกัน

ชาตินิยมเป็นเครื่องผูกพันให้บุคคลต่าง ๆ ได้รวมกันจนกลายเป็นหมู่ชนหมู่ใหญ่ ซึ่งกระจัดกระจายกันอยู่ในดินแดนอันกว้างใหญ่ เป็นเหตุให้เกิดรัฐหรือประเทศ ขึ้นเมื่อกล่าวถึงลัทธิชาตินิยมโดยทั่วไปมักจะเน้นถึงความรู้สึกของคนในชาติใดชาติหนึ่ง ซึ่งภูมิใจในวัฒนธรรมและประวัติความเป็นมาของชาติตน รู้สึกว่าชาติของตนมีสัญลักษณ์และลักษณะบางอย่างที่ไม่เหมือนกับชาติอื่น จนเกิดความต้องการที่จะเป็นตัวของตัวเองและกำหนดอนาคตของตนเองโดยไม่ให้คนชาติอื่นมาเกี่ยวข้อง ความรู้สึกในชาตินิยมเป็นเงื่อนไขสำคัญแห่งการดำรงอยู่ของประเทศประการหนึ่ง (อุทัย 2524: 464 – การเน้นเป็นของผู้เขียน)

แม้คำจำกัดความข้างต้นจะละเอียดขึ้น แต่มีข้อสังเกตเกี่ยวกับความหมายของคำต่าง ๆ ที่ละเอียดอ่อน ซึ่งควรจะได้แยกแยะให้เห็นชัดเจนก็คือ ความสัมพันธ์ระหว่างคำว่า “ความสำนึกในชาติ” (national consciousness) กับ “ชาตินิยม” (nationalism) ความแตกต่างระหว่างคำว่า “ชาติพันธุ์” (ethnic) กับ “สัญชาติ” (nationality) และความหมายที่ใช้แทนกันแต่ที่จริงมีนัยยะแตกต่างกันในกลุ่มคำว่า “ชุมชน” (community หรือ locality) “ชาติ” (nation) หรือ “หมู่ชน” (people) “รัฐ” (state) และ “ประเทศ” (country) ในกลุ่มคำที่ยังไม่ได้ให้ความหมายที่ชัดเจนเหล่านี้ มีคำอธิบายอีกมากในเชิงประวัติศาสตร์ ซึ่งจะทำให้เห็นความหมายของแต่ละคำในแง่กาลเทศะได้เป็นอย่างดี

เพื่อให้เข้าใจถึงความหมายของคำว่า “ลัทธิชาตินิยม” อย่างละเอียดและแยกแยะได้มากกว่านี้ โดยจะทำให้สามารถเข้าใจความแตกต่างและความสัมพันธ์ของคำศัพท์ข้างต้นชัดเจนขึ้น ผู้เขียนจะได้กล่าวถึงความเป็นมาของ “ลัทธิชาตินิยม” อันเป็นแนวความคิดที่มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม ในประวัติศาสตร์สมัยใหม่ของสากลโลก

1. พัฒนาการก่อนสมัย “ลัทธิชาตินิยม”

ดูเหมือนว่าบรรดานักวิชาการต่างประเทศผู้ศึกษาเกี่ยวกับ “ลัทธิชาตินิยม” ไม่มีใครเลยที่ต้องการจะให้ความหมายของคำนี้ชัดเจนลงไป หรือสรุปเป็นคำ

จำกัดความของแนวความคิดเพียงสั้น ๆ ทั้งนี้ก็เนื่องจากว่า “ลัทธิชาตินิยม” ที่เกิดในประวัติศาสตร์โลกเป็นปรากฏการณ์ที่ยากแก่การกำหนด (elusive phenomenon) มีลักษณะการเกิดเฉพาะในแต่ละพื้นที่ หลากหลายด้วยรูปแบบสำหรับเหตุและปัจจัยที่สำคัญที่สุดคือ ยังมีการแตกตัวหรือการเกิดใหม่ (fissiparous) ของลัทธินี้อีกด้วย (Smith 1983: 47) ในประการหลังนี้ผู้เขียนเห็นว่าการอธิบาย “ลัทธิชาตินิยม” ของไทยที่ทำกันมาแล้วยังไม่ครอบคลุมถึงลักษณะดังกล่าวดีพอ ส่วนใหญ่มักจะกล่าวถึง “ลัทธิชาตินิยม” ในประวัติศาสตร์ไทยในภาวะที่แสดงอาการรุนแรง (aggressive) เท่านั้น เช่น “ลัทธิชาตินิยม” ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ที่ทรงต่อต้านชาวต่างประเทศและนโยบายเศรษฐกิจชาตินิยมของจอมพล ป. พิบูลสงคราม การอธิบายเกี่ยวกับ “ลัทธิชาตินิยมไทย” ในทำนองนี้ ทำให้เกิดความเข้าใจว่าความรู้สึกชาตินิยมของไทยมีกำเนิดมาจากการต่อต้านชาวต่างชาติ ผลก็คือเกิดความเข้าใจอย่างขาดตอนว่า “ลัทธิชาตินิยมไทย” มาเกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 6 และผันแปรไปเป็นการเปลี่ยนรูปทางเศรษฐกิจ-วัฒนธรรม เพื่อสร้างคามยิ่งใหญ่ให้กับชาติในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงครามเท่านั้น การอธิบายที่อยู่ในข่ายนี้ยังไม่ใช้คำอธิบายที่สมบูรณ์และรอบด้าน (total) เพียงพอ

เนื่องจาก “ลัทธิชาตินิยม” เป็นปรากฏการณ์ที่มีความสำคัญอย่างมากและมีรากฐานความเป็นมาอย่างเป็นขบวนการต่อเนื่องในประวัติศาสตร์ยุโรประหว่างคริสต์ศตวรรษที่ 18-19 ก่อนที่จะกระจายไปมีอิทธิพลในที่อื่น ๆ ด้วยเหตุและปัจจัยต่าง ๆ หลากหลายมากยิ่งขึ้นในคริสต์ศตวรรษที่ 20 จนถึงปัจจุบัน จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องศึกษาพัฒนาการของ “ลัทธิชาตินิยม” ในเชิงประวัติศาสตร์เพื่อแสดงความหมายที่ครอบคลุมและกระชับที่สุดเท่าที่จะทำได้

ก่อนคริสต์ศตวรรษที่ 18 ในยุโรปไม่ปรากฏมีคำว่า “nationalism” ดังนั้นถ้าใครนำคำนี้ไปใช้อธิบายประวัติศาสตร์ยุโรปหรือประวัติศาสตร์ในพื้นที่อื่น ๆ ก่อนเวลานั้นก็ถือว่าผิดกาลเทศะ (anachronistic) (Shafer 1955: 5)

แม้กระนั้นก็ดี เราอาจย้อนไปหาความคิด (idea) และรูปแบบ (form) ทำนอง “ลัทธิชาตินิยม” ได้ในกลุ่มของพวกฮีบรูและกรีก ซึ่งพัฒนาต่อมาจนถึง

สมัย “การฟื้นฟูศิลปวิทยาการ” (Renaissance) และ “การปฏิรูปศาสนา” (Reformation) ในยุโรประหว่างคริสต์ศตวรรษที่ 14-17 ต่อไปจนถึงสมัยที่มีการเคลื่อนไหวทางปัญญา (Intellectual Movement) และ “การปฏิวัติ” (Revolution) ระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ 18-19 ซึ่งถือว่าเป็นสมัยของ “ลัทธิชาตินิยม” อย่างแท้จริง (Kohn 1944: 19-22)

รูปแบบที่เก่าที่สุดของความคิดทำนอง “ลัทธิชาตินิยม” คือ “ลัทธิเชื้อชาตินิยม” (racism) ความจริงรูปแบบนี้มีมาแต่ดึกดำบรรพ์เป็นสากลแล้ว “ลัทธิชาตินิยม” ในปัจจุบันบางครั้งก็มีสาเหตุเกิดขึ้นจากลัทธินี้ด้วย “ลัทธิเชื้อชาตินิยม” เกิดจากความชิงชังคนกลุ่มอื่น โดยแต่แรกพัฒนาขึ้นมาจาก “ความสำนึกในกลุ่มชนเผ่า” (tribal consciousness) และรากฐานของความสำนึกชนิดนี้จะอยู่ที่ความเป็นกลุ่มชนชาติ (race) หรือชาติพันธุ์ (ethnic) เดียวกัน ความแตกต่างระหว่างคนในกลุ่มชนชาติเดียวกัน (in-group) กับคนนอกกลุ่ม (out-group) จะเป็นปัจจัยกระตุ้นให้เกิด “ความสำนึกในกลุ่มชนเผ่า” ขึ้น ทั้งนี้มีพื้นฐานวัฒนธรรมดั้งเดิมและการต่อสู้ความยากลำบากมาด้วยกันในประวัติศาสตร์เป็นเครื่องผูกพันคนในกลุ่ม สงครามระหว่างกลุ่มจะทำให้ความสำนึกนี้ปรากฏชัดเจน อาจกล่าวได้ว่าลักษณะความสำนึกดังกล่าวเป็น “ลัทธิกลุ่มชนเผ่านิยม” (tribalism) ซึ่งยังมีได้พัฒนาไปสู่ประวัติศาสตร์ของความเป็นชาติ (nation) (Kamenka 1973: 4)

พัฒนาการของประวัติศาสตร์มนุษยชาติต่อจากการรวมกลุ่มเป็นชนเผ่า เริ่มขึ้นโดยการขยายทางพื้นที่และการรวมคนภายในพื้นที่จากรัฐนครรัฐ (city-state) เป็นจักรวรรดิ (empire) หรือรูปที่เล็กลงมาคือราชอาณาจักร (kingdom) สมัยเก่า ในรูปแบบการเมืองแบบนี้ เกิดกลุ่มชนชาติซึ่งรวมตัวกันในชุมชน (community) หรือท้องถิ่น (locality) หลายกลุ่มอยู่ในหน่วยการเมืองเดียวกันแบบหลวม ๆ โดยไม่มีแนวความคิดเกี่ยวกับเขตพรมแดนที่แน่นอน แต่จะอยู่ภายใต้อำนาจทางการเมืองหรือการปกครองของนครรัฐหรือจักรวรรดิหรือราชอาณาจักร รวมทั้งความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจในรูปการบังคับใช้แรงงานเป็นทาสหรือไพร่ การเก็บภาษีอากร ส่วย หรือเครื่องราชบรรณาการ ซึ่งฝ่ายปกครองจะเป็นผู้กำหนดเอาจากชุมชนต่าง ๆ ในลักษณะการเมืองเช่นนี้

ไม่ปรากฏว่ามีความสำนึกของคนในนครรัฐ จักรวรรดิ หรือราชอาณาจักรเกิดขึ้น สิ่งที่มีอยู่จะมีอยู่แต่ในหน่วยเล็ก ๆ ซึ่งมีมาแต่เดิมแล้วก็คือ “ความสำนึกในชุมชนหรือท้องถิ่นหรือภูมิภาค” (Local consciousness) อันเกิดจากความสำนึกร่วมกันมาแต่ก่อนในทางประวัติศาสตร์เชื้อชาติและ/หรือวัฒนธรรมท้องถิ่น (Ibid.: 4-6) ความสำนึกนี้ถ้าเข้มข้นขึ้นจะก่อให้เกิด “ลัทธิภูมิภาคนิยม” (localism) ขึ้นได้ “ลัทธิชาตินิยม” ปัจจุบันโดยเฉพาะในประเทศที่เพิ่งเกิดใหม่บางแห่งมีมูลฐานเกิดจาก “ลัทธิภูมิภาคนิยม” นี้เอง แต่ผลที่ตามมาจะกลายเป็น “ลัทธิแยกตัวเป็นอิสระ” (separatism) ออกจากประเทศเดิมของตน ในกรณีนี้เป็น การแยกตัวของ “ลัทธิชาตินิยม” ที่ต่างด้วยเหตุปัจจัยและช่วงเวลาไปจาก “ลัทธิชาตินิยม” ต้นฉบับของยุโรป ซึ่งมี “ลัทธิภูมิภาคนิยม” เป็นรากฐานทำให้เกิดความสำนึกในชาติและการรวมชาติ

แม้ว่า “ลัทธิภูมิภาคนิยม” ต่อมาจะเป็นปัจจัยสำคัญอันหนึ่งใน กระบวนการเกิด “ลัทธิชาตินิยม” ในยุโรป แต่โดยนัยยะของตัวเองแล้ว มีความหมายจำกัดกว่า “ลัทธิชาตินิยม” อย่างมากทั้งในด้านกาลและเทศะ แท้ที่จริงความคิดและรูปแบบของความสำนึกนี้มีลักษณะสามัญคล้ายกับคำว่า “ปิตุภูมินิยม” (patriotism) ซึ่งเริ่มใช้เมื่อชุมชนขยายตัวรวมเป็นชาติขึ้นโดยมีความหมายเป็น “ลัทธิความรักชาติ” และกลายเป็นส่วนประกอบส่วนหนึ่งของ “ลัทธิชาตินิยม” ในยุโรปคริสต์ศตวรรษที่ 18 (Plamenatz 1973: 24)

สังคมยุโรปซึ่งเป็นถิ่นกำเนิดของ “ลัทธิชาตินิยม” ได้พัฒนามาจาก อำนาจการปกครองของจักรวรรดิโรมันเข้าสู่ยุคกลาง (Middle Ages) ในระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ 5-15 สภาพการเมืองและเศรษฐกิจในยุคกลางนั้น กำหนดโดยรูปแบบสังคมฟิวดัล (feudal society) ซึ่งทำให้คนต้องรวมกันอยู่ในสังคมชุมชนแมนเนอร์ (manor) ในฐานะไพร่ (serf) ที่ขึ้นกับเจ้า (lord) อำนาจของกษัตริย์และราชอาณาจักรถูกแบ่งแยกโดยอำนาจของพวกเจ้า อีกทั้งยังถูกแบ่งแยกโดยอำนาจของคริสตศาสนจักรซึ่งมีศูนย์กลางอยู่ที่โรม ดังนั้น ความสำนึกร่วมกันของคนในสังคมยุโรปที่มีอยู่เหนือการเมืองก็คือความจงรักภักดีต่อพระเจ้าและความศรัทธาในศาสนาคริสต์เท่านั้น ความจงรักภักดีนี้เห็นได้จากสงครามครูเสด (the Crusades) ที่ชนชาติยุโรปร่วมกันต่อสู้กับ

พวกมุสลิมเติร์กเพื่อพิทักษ์ศาสนาคริสต์ในระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ 11-13 (Kamenka 1973: 5)

แม้ยุโรปในสมัยกลางจะอยู่ในสภาพซึ่งมีศาสนาคริสต์เป็นสถาบันที่รวมความสำนึกและความจงรักภักดีของคน แต่ก็อาจกล่าวได้ว่ารากฐานที่จะนำไปสู่กำเนิดของ "ลัทธิชาตินิยม" ในคริสต์ศตวรรษที่ 18 ได้เริ่มคลี่คลายแล้วตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 12 ด้วยการพัฒนาความสำนึกของกลุ่มชนซึ่งจะกลายเป็นรูป "ความสำนึกในชาติ" (national consciousness) และจะค่อย ๆ มีความหมายชัดเจนขึ้นจนถึงคริสต์ศตวรรษที่ 18 การคลี่คลายนี้มีเหตุและผลหลายประการ

ปัจจัยที่มักทำให้เกิดความสำนึกของกลุ่มร่วมกัน ซึ่งเป็นลักษณะที่มีมาแต่ครั้งโบราณก็คือสงคราม สงครามในยุโรประหว่างชุมชนต่าง ๆ ที่รวมกันอยู่ภายใต้อำนาจรัฐของกษัตริย์ (sovereign states) เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 12 อันมีผลทำให้ฐานะของกษัตริย์เริ่มมั่นคงขึ้นและผู้คนเกิดความสำนึกในความเป็นชาติภายใต้อำนาจรัฐที่ละน้อย ดังจะเห็นได้จากการที่ชาวฝรั่งเศสทำสงครามขับเคี่ยวกับชาวอังกฤษและเยอรมันผู้บุกรุก จนกษัตริย์ของชาวฝรั่งเศสในราชวงศ์คาเปเตียน (Capetian) หลายพระองค์ได้กลายเป็นวีรบุรุษแห่งชาติ ความขัดแย้งระหว่างฝรั่งเศสกับอังกฤษยิ่งรุนแรงขึ้นในสงครามยี่ดื้อร้อยปี (Hundred Years' War) ระหว่างค.ศ. 1337-1453 สงครามที่ยาวนานนี้มีผลทำให้สังคมทั้งสองแห่งเกิดความสำนึกในความเป็นชาติมากและพัฒนาขึ้นก่อนสังคมอื่น ๆ ในยุโรป ที่อิตาลีและซิชิลี ผู้คนเกิดความสำนึกในชาติขึ้นเมื่อต้องทำสงครามขับไล่อำนาจการปกครองของราชวงศ์ต่างชาติทั้งเยอรมัน ฝรั่งเศส และสเปน ผลของสงครามทำให้ประวัติศาสตร์นิพนธ์ในยุโรปเริ่มเปลี่ยนแนวทางใหม่ โดยยกมาในทางความสำนึกเกี่ยวกับชาติและความภูมิใจในวัฒนธรรมของชาติเป็นครั้งแรก

เราจะเห็นว่าความขัดแย้งระหว่างรัฐในสังคมนานาชาติ (international society) แบบยุโรป ซึ่งมีลักษณะสัมพันธ์กันโดยวัฒนธรรมการเมืองเกี่ยวเนื่องกันนั้นเอง ได้กลายเป็นรากฐานที่กระตุ้น "ความสำนึกในชาติ" ขึ้น ความขัดแย้งและการทำสงครามในยุโรปได้แผ่กว้างออกไปจากผลประโยชน์เพื่อสร้างอำนาจ

ของจักรวรรดิหรือราชอาณาจักร ทำให้เกิดการต่อสู้เพื่อขับไล่อำนาจการปกครองของรัฐต่างชาติ โดยเฉพาะในระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ 19 ภายหลังจาก “ลัทธิชาตินิยม” เกิดขึ้นตามนัยที่แท้จริงแล้ว การดิ้นรนเพื่ออิสรภาพและการรวมชาติก็เกิดขึ้นทั่วไปในยุโรป รวมทั้งอิตาลีและเยอรมนีซึ่งเป็นที่ที่ “ลัทธิชาตินิยม” ได้พัฒนาอย่างรุนแรงจนกลายเป็น “ลัทธิเผด็จการ” ในคริสต์ศตวรรษที่ 20 (Ibid.: 6-7; Kohn 1944: 17)

ปัจจัยสำคัญอีกอย่างหนึ่งที่เป็นรากฐานการเกิด “ความสำนึกในชาติ” ก็คือขบวนการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมในประวัติศาสตร์ยุโรป ซึ่งเริ่มขึ้นในคริสต์ศตวรรษที่ 14 นั่นคือ “การฟื้นฟูศิลปวิทยาการ” หรือ “เรอเนสซองส์” ที่เกิดขึ้นในอิตาลีเป็นแห่งแรก และต่อมามีอิทธิพลไปทั่วยุโรป ผลของขบวนการนี้ได้นำไปสู่การพัฒนาทางปัญญาด้วยความศรัทธาใหม่ต่อ “ลัทธิมนุษยนิยม” (humanism) ซึ่งค่อย ๆ ชัดเลาความเชื่อและศรัทธาต่อศาสนาคริสต์ในสมัยกลางให้เปลี่ยนแปลงไป “การฟื้นฟูศิลปวิทยาการ” ได้ทำให้เกิด “ความสำนึกในชาติ” โดยเฉพาะในกลุ่มของพวกกรีก โรมัน และอิตาลี ความสำนึกเช่นนี้ยังมีใช่เป็นความสำนึกของ “ลัทธิชาตินิยม” แต่เป็นดังที่จอห์น พลาเมเนตซ์ (John Plamenatz) ได้ให้ความหมายไว้ว่า

“คือความรู้สึกที่มีพลัง และอาจรวมถึงความภูมิใจของกลุ่มชนชาติหนึ่งที่มีสิ่งซึ่งแตกต่างจากคนอื่นอีกกลุ่มชนชาติหนึ่ง เป็นเรื่องของความรู้สึกเกี่ยวกับเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรม (cultural identity)” (Plamenatz 1973: 24)

ในระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ 16-18 ก่อน “ลัทธิชาตินิยม” ตามความหมายที่แท้จริงจะเกิดขึ้น “ความสำนึกในชาติ” ได้พัฒนามากขึ้น โดยที่คนเริ่มเกิดความรู้สึกในความเป็นชาติ ซึ่งจะก่อเป็นรูปธรรมต่อไปเป็นหน่วยพื้นฐานทางวัฒนธรรมและสังคมของกลุ่มคนร่วมกัน ในช่วงนี้เองมีปัจจัยที่สำคัญหลายอย่างทำให้เกิดการพัฒนาดังกล่าว

ผลจากความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และการคิดค้นทำให้เกิดการประดิษฐ์เครื่องพิมพ์อันเป็นเครื่องมือที่ช่วยสร้างความก้าวหน้าทางปัญญาของ

มนุษย์อย่างสำคัญ เพราะเป็นสื่อกลางที่จะช่วยกระจายความรู้และความคิดของมนุษย์ในชุมชนต่าง ๆ ให้แผ่กว้างขวางออกไป เท่ากับทำให้คนในที่ห่างไกลกันติดต่อกันได้โดยผ่านตัวหนังสือ ในระหว่างค.ศ. 1500-1550 ปรากฏว่าการขยายตัวของธุรกิจการพิมพ์ซึ่งเป็นการขยายตัวของทุนในยุคแรก ๆ ได้เจริญเติบโตขึ้นโดยทั่วไปในยุโรป ตอนแรกภาษาที่ใช้ในการพิมพ์จะเป็นภาษาละตินซึ่งเป็นภาษาทางการของคริสต์ศาสนาและภาษาของผู้ที่มีการศึกษาในยุโรปอันจำกัดอยู่เฉพาะในวงคนกลุ่มน้อยเท่านั้น

แต่ต่อมาภายหลังการเกิดขบวนการ “ปฏิรูปศาสนา” แล้ว และด้วยเหตุผลที่ตลาดหนังสือภาษาละตินเริ่มอิ่มตัว นายทุนการพิมพ์ได้ค่อย ๆ หันมาสนใจตีพิมพ์หนังสือออกมาด้วยภาษาท้องถิ่น (vernaculars) ผลของการเปลี่ยนแปลงด้านการพิมพ์ช่วยให้ “ความสำนึกในชาติ” มีมากขึ้นและลดความสำคัญของภาษาละตินลง ในขณะเดียวกัน การพิมพ์ยังช่วยให้แนวความคิดเกี่ยวกับการต่อต้านศาสนาคริสต์โรมันคาทอลิกในสมัย “ปฏิรูปศาสนา” กระจายออกไปทั่วยุโรปด้วยภาษาท้องถิ่นต่าง ๆ นับว่าการพิมพ์ได้เป็นตัวเร่งรัดความรู้สึกตื่นตัวในภาษาท้องถิ่นของยุโรป ซึ่งเริ่มต้นขึ้นก่อนหน้านี้อยู่แล้ว ด้วยความสำนึกของคนในกลุ่มร่วมกันจากเหตุปัจจัยของสงครามระหว่างรัฐ ฉะนั้น อาจกล่าวได้ว่าการพิมพ์เป็นสื่อที่นำความสำนึกของคนในสังคมยุโรปแต่ละแห่งแหวกวงออกจากการรวมเป็นชุมชน ที่มีศาสนาคริสต์สร้างจินตนาการของชุมชน (imagined communities) ในสมัยกลาง โดยมีภาษาละตินเป็นภาษาของวัฒนธรรมชั้นสูงร่วมกัน และทำให้กระบวนการฟื้นฟูภาษาท้องถิ่น (Vernacularization) ขยายตัวออกไปได้อย่างกว้างขวาง จินตนาการของชุมชนชาติจึงเริ่มเห็นชัดขึ้น (Anderson 1986: 41-49)

ปัจจัยที่ช่วยเน้นและพัฒนา “ความสำนึกในชาติ” ให้เกิดอย่างต่อเนื่องกันก็คือ กำเนิดและการพัฒนาลัทธิเศรษฐกิจ “พาณิชยกรรม” และ “การปฏิรูปศาสนา” ซึ่งเป็นขบวนการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมในระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ 16-17

สำหรับ “พาณิชยกรรม” (mercantilism) นั้นเป็นลัทธิเศรษฐกิจที่เน้นความต้องการผลประโยชน์และการแข่งขันในด้านการค้าระหว่างชาติเป็นสำคัญ

ทำให้เกิดการกีดกันทางเศรษฐกิจระหว่างชาติขึ้น การแข่งขันกันในการค้ามิได้เกิดขึ้นเฉพาะดินแดนในยุโรปเท่านั้น แต่เริ่มขยายตัวออกไปในยุคของการแสวงหาและค้นพบดินแดนใหม่ ๆ รวมทั้งดินแดนอารยธรรมเก่าในเอเชียซึ่งเพิ่งเป็นที่รู้จักของยุโรปด้วย ในขบวนการนี้อำนาจเศรษฐกิจจะอยู่ในการควบคุมของกษัตริย์ กษัตริย์เริ่มมีอำนาจเข้มแข็งขึ้นมาจากการทำสงคราม อำนาจการเมืองทำให้กษัตริย์เข้าควบคุมผูกขาดการค้าระหว่างประเทศและเศรษฐกิจภายในทีละน้อย อำนาจของกษัตริย์เพิ่มพูนมากขึ้นจนกลายเป็นศูนย์รวมใจของคนในชาติภายหลัง “การปฏิรูปศาสนา” ซึ่งทำลายอำนาจศูนย์กลางของศาสนจักรและสังคมสากล (universal society) ในสมัยกลางลงโดยสิ้นเชิง ผลของ “การปฏิรูปศาสนา” ทำให้กษัตริย์ที่สามารถรวมศูนย์อำนาจของรัฐได้ (centralized sovereign states) เป็นผู้สถาปนา “รัฐศาสนจักร” (state church) ขึ้นมา โดยเป็นอิสระจากอำนาจของสันตะปาปา ลักษณะการพัฒนาของรัฐดังกล่าวจะเห็นได้ในอังกฤษมากกว่าและก่อนชาติอื่น ๆ ผลของ “การปฏิรูปศาสนา” โดยเฉพาะแบบ “ลัทธิแคลวิน” (Calvinism) ได้สร้างเสริมจิตวิญญาณทั้งของรัฐและประชาชนต่อศาสนา ความสำนึกต่อชาติกลายเป็นหน้าที่ส่วนหนึ่งของคนในฐานะที่เป็นประชาชนของพระเจ้า (godly people) อุดมการณ์ “พระเจ้า พระมหากษัตริย์ และชาติ” (God, King and Nation) ได้กลายเป็นปัจจัยส่วนหนึ่งในขบวนการปฏิวัติทางการเมืองของอังกฤษในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 17 (Kamenka 1973: 7-8; Kohn 1944: 19-20)

ส่วน “การปฏิรูปศาสนา” ด้วยอิทธิพลในตัวเองแล้ว ไม่เพียงแต่ทำให้สังคมยุโรปเกิดจินตนาภาพของสังคมชาติชัดเจน เพราะได้ทำลายอำนาจศูนย์กลางของคริสต์ศาสนาเท่านั้น แต่ยังส่งผลให้ “ลัทธิโปรเตสแตนต์” (Protestantism) กลายเป็นปัจจัยส่งเสริมให้เกิดความเป็นปัจเจกชน (individualism) ในทางเศรษฐกิจอีกด้วย เนื่องจากจิตวิญญาณของศาสนาใหม่ส่งเสริมจิตใจในการเผชิญภัย การลงทุน และการสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจของแต่ละบุคคลโดยไม่ถูกจำกัดอยู่ภายในกรอบของศีลธรรมอย่างแต่ก่อน ความเคลื่อนไหวทางสังคมนี้เป็นรากฐานของความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจแบบทุนนิยมส่งเสริมชนชั้นกลาง และเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้เกิดความเจริญเติบโตทางความ

คิดในยุโรปคริสต์ศตวรรษที่ 18 ซึ่งเป็นยุคของ “ลัทธิชาตินิยม” อย่างแท้จริงต่อไป (Gellner 1983: 40)

ผลของ “การปฏิรูปศาสนา” ยังทำให้เกิด “การต่อต้านการปฏิรูปศาสนา” (Counter-Reformation) ซึ่งเป็นปัจจัยส่งเสริม “ความสำนึกในชาติ” ในดินแดนของยุโรปที่ยังคงเคร่งครัดต่อศาสนาคริสต์โรมันคาทอลิกอยู่ด้วยเช่นกัน ดังปรากฏว่าในระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ 17 ภายใต้อำนาจของราชวงศ์แฮปส์เบิร์ก (Hapsburgs) ในออสเตรีย-ฮังการี มีการฆ่าฟันพวกแตกแยกศาสนามากที่สุด และในคริสต์ศตวรรษที่ 18 กษัตริย์ในราชวงศ์นี้ยังได้ก่อให้เกิดการต่อต้านของผู้คนในออสเตรียโดยการบังคับให้ใช้ภาษาเยอรมันเป็นภาษากลางและภาษาสำหรับการศึกษา (Chadwick 1966: 5)

เมื่อยุโรปมาถึงสมัยของ “การปฏิรูปศาสนา” ในคริสต์ศตวรรษที่ 16-17 นักประวัติศาสตร์ก็ได้กำหนดให้ประวัติศาสตร์สมัยกลางสิ้นสุดลงเพียงนั้น การสิ้นสุดนี้ไม่ได้มีความหมายในทางสังคมเท่านั้น แต่ยังรวมถึงเศรษฐกิจและการเมืองด้วย กล่าวคือรูปแบบเศรษฐกิจและการเมืองแบบฟิวดัลได้สลายตัวลง พ้นจากการทางเศรษฐกิจในชุมชนแมนเนอร์ฟังทลายไป พร้อมกันนี้เราก็ได้เห็นพัฒนาการเจริญเติบโตของเมือง (city) และบทบาทด้านการค้าอุตสาหกรรมของชนชั้นกลางในเมือง เนื่องจากผลประโยชน์ของพ่อค้าและกษัตริย์ในตอนแรกส่งเสริมซึ่งกันและกันด้านการพาณิชย์ระหว่างชาติ กษัตริย์จึงมีอำนาจเพิ่มมากขึ้นโดยการสนับสนุนของพวกชนชั้นกลาง ทำให้สามารถทำลายอำนาจของพวกเจ้าฟิวดัลลงได้ และสร้างความมั่นคงให้เกิดขึ้นใน “รัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์” (absolutist state) โดยมีชาติเป็นกรอบความคิดทางการเมือง เศรษฐกิจและสังคมเกิดขึ้นแล้ว

อาจกล่าวได้ว่าขบวนการเกิด “รัฐ” ในยุโรปเป็นปัจจัยสำคัญอย่างยิ่ง เพราะในเบื้องต้น ขบวนการก่อตัวของ “รัฐ” ทำให้เกิด “ความสำนึกในชาติ” ซึ่งเท่ากับคนได้เปลี่ยนรูปจินตนาการของชุมชนใหม่ จากการรวมอยู่ภายใต้อำนาจสากลของศาสนาคริสต์มาเป็นภายใต้ชุมชนแบบ “ชาติ” ดังนั้น “ชาติ” จึงเกิดอยู่ในกรอบการเมืองของ “รัฐ” นั่นเอง ดังที่คาร์ล ฟรีดริช (Carl Friedrich) ได้กล่าวไว้เกี่ยวกับ “ลัทธิชาตินิยม” ว่า

“การก่อตัวของรัฐเกิดขึ้นเป็นอันดับแรก และภายในกรอบการเมืองของรัฐนี้เองที่ชาติได้ปรากฏรูปขึ้น หรือมีฉะนั้นก็จะเป็นผลให้เกิดชาติต่อไป” (Friedrich 1963: 547)

อย่างไรก็ดี “รัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์” เป็นแต่เพียงพัฒนาการขั้นแรกในการก่อตัวไปสู่รูปแบบของรัฐสมัยใหม่ ซึ่งภายในกรอบโครงสร้างของรัฐสมัยนี้ “ลัทธิชาตินิยม” จึงจะก่อกำเนิดขึ้นได้ (Loc. cit.) แม้ว่า “รัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์” จะเป็นเครื่องผูกพันให้คนเกิดความสำนึกในความเป็นชาติขึ้นมา แต่ความสำนึกนี้ยังไม่ถือว่าเป็นความสำนึกในกรอบของ “ลัทธิชาตินิยม” ทั้งนี้เพราะ “ความสำนึกในชาติ” อยู่ในรูปที่ถูกกำหนดลงมาจากเบื้องบนและเพื่อผลประโยชน์ของเบื้องบนทั้งในทางการเมืองและเศรษฐกิจ ฮันส์ โคห์น (Hans Kohn) ได้ให้นิยามพัฒนาการของ “ลัทธิชาตินิยม” ในช่วงนี้ว่า

“คือขบวนการรวมเอามวลชนเข้ามาอยู่ในกรอบของการเมืองรุ่นใหม่ เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นก่อนลัทธิชาตินิยม ซึ่งทั้งในที่ที่เป็นจริงและในแนวความคิดก็คือ การรวมเอามวลชนให้อยู่ภายในกรอบของรัฐบาลที่มีอำนาจส่วนกลางภายใต้เขตแดนอันกว้างใหญ่แห่งหนึ่ง” (Kohn 1944: 4)

2. กำเนิดและความหมายของ “ลัทธิชาตินิยม”

จุดเปลี่ยนแปลงที่สำคัญในสังคมยุโรปที่ทำให้เกิด “ลัทธิชาตินิยม” ก็คือ “การปฏิวัติอุตสาหกรรม” (Industrial Revolution) และ “การปฏิวัติฝรั่งเศส” (French Revolution) ในคริสต์ศตวรรษที่ 18 (Kamenka 1973: 17)

แม้ว่า “การปฏิวัติอุตสาหกรรม” จะเกิดขึ้นในสังคมของอังกฤษก่อน แต่ก็กลายเป็นพลังความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และสังคมที่มีผลต่อสังคมอื่น ๆ ด้วยในทำนองเดียวกัน ความเจริญก้าวหน้าของสังคมอุตสาหกรรมได้ช่วยขยายฐานทางการเมืองและเศรษฐกิจของผู้คนให้กว้างขวางออกไป โดยมีชนชั้นกลางเป็นฝ่ายนำ บทบาทของชนชั้นกลางเริ่มเห็นเด่นชัดขึ้นในคริสต์ศตวรรษที่ 18 โดยผ่านกระบวนการทางความคิดในสมัย “ภูมิธรรม” (Enlightenment)

ซึ่งมีผลอย่างมากต่อการเกิด “ลัทธิชาตินิยม” ในอังกฤษ ฝรั่งเศส และอเมริกา ขบวนการความคิดนี้อยู่บนรากฐานของความคิดใหม่ que เชื่อในความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และการใช้เหตุผล ด้วยเหตุนี้จึงต่อต้านอำนาจรัฐเด็ดขาดของ สมบูรณาญาสิทธิราชย์ ระเบียบประเพณีเก่า และความเชื่อในศาสนา (Shafer 1955: 98-99)

เพื่อให้หลุดพ้นจากสิ่งเหล่านี้ไปสู่การแสดงออกร่วมกันของประชาชนใน วัฒนธรรมใหม่บนพื้นฐานทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมที่เสมอภาค ใน กรอบของสังคมที่ใหญ่กว่า “ชาติ” นั่นคือ “รัฐชาติ” หรือ “รัฐประชาชาติ” (nation-state) ชนชั้นกลางหรือนายทุนได้ดำเนินการต่อสู้ทางการเมือง เริ่มแรก และสำคัญที่สุดคือ “การปฏิวัติฝรั่งเศส” ในค.ศ. 1789 อุดมการณ์ปฏิวัติ ฝรั่งเศสเป็นลัทธิประชาธิปไตยซึ่งประกาศสิทธิมนุษยชนและพลเมือง (Rights of Man and Citizen) ในชาติไว้ ดังนี้

“หลักสำคัญของอำนาจการปกครองจะต้องอยู่ภายในชาติ ไม่มี ใครคนใดคนหนึ่งจะใช้อำนาจได้โดยไม่ได้เริ่มต้นอย่างชัดเจนจากชาติ” (Quoted in Kedourie 1985: 12)

และอุดมการณ์นี้เองก็คือ “ปัจจัยทางความคิดหนึ่งที่จะต้องเกิดขึ้นก่อน” (a prerequisite) ก่อนที่จะเป็น “ลัทธิชาตินิยม” ได้ (Ibid.: 12-13) อีรี เคดูรี (Elie Kedourie) ผู้ชี้ให้เห็นถึงภาวะการเกิด “ลัทธิชาตินิยม” ในแง่นี้ได้กล่าวว่า “ดังนั้น จากการปฏิวัติฝรั่งเศส สิ่ง que เติบโตขึ้นก็คือความหวงอัน กระตือรือร้นต่อการเปลี่ยนแปลง ความเอนเอียงไปนิยมชมชื่นการปฏิวัติ และความเชื่อที่ว่ารัฐจะเสื่อมโทรมลงถ้าไม่เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ภาวะความคิดนี้เองคือสิ่งที่สำคัญต่อการพัฒนาและการขยายตัวของ ลัทธิเช่นชาตินิยม” (Ibid.: 13 –การเน้นเป็นของผู้เขียน)

อาจกล่าวได้ว่า “ลัทธิชาตินิยม” ในยุโรปโดยเฉพาะด้านตะวันตกและทาง ตอนเหนือได้พัฒนาขึ้นก่อนโดยได้รับอิทธิพลจากอุดมการณ์ประชาธิปไตยจาก

การปฏิวัติฝรั่งเศส “ลัทธิชาตินิยม” บนพื้นฐานนี้ช่วยเร่งให้ประชาชนเกิด ความสำนึกในการรวมตัวกันอยู่ภายใต้อำนาจการปกครองของ “รัฐรวมอำนาจ สมัยใหม่” (modern centralized sovereign state) ซึ่งได้เติบโตอย่าง รวดเร็วพร้อมกับการพัฒนาสังคมแบบอุตสาหกรรมในคริสต์ศตวรรษที่ 19 ต่อ มาภายหลังสงครามโปเลียนสิ้นสุดลงเมื่อค.ศ. 1815 อุดมการณ์ปฏิวัติกลับมา ใหม่พร้อมกับขบวนการเคลื่อนไหวของ “ลัทธิเศรษฐกิจเสรีนิยม” (economic liberalism) และ “ลัทธิจินตนิยม” (romanticism) ซึ่งต่างเป็นปัจจัยส่งเสริม สอดคล้องกันที่จะให้คนมุ่งไปสู่อนาคตที่รุ่งเรืองและดีขึ้น โดยมีรัฐเป็นตัวกลาง ร่วมกัน “ลัทธิชาตินิยม” ในอิตาลีและเยอรมนีเกิดขึ้นในช่วงนี้เอง และยัง กระจายต่อไปยังกลุ่มชนเผ่าสลาฟในยุโรปตะวันออก ทำให้เกิดความรักความภูมิใจ รวมทั้งการศึกษาภาษาและวัฒนธรรมท้องถิ่นอย่างกว้างขวาง จนกลายเป็น “ความสำนึกในชาติโดยทางภาษา” (linguistic nationalism) และเป็น “ชุมชน ในความสำนึกของประชาชน” (popular imagined communities) ขึ้นมา อย่างกว้างขวาง ความสำนึกนี้มีความมั่นคงถาวรกว่าความสำนึกในชาติที่เกิด จากเหตุของสงคราม ศาสนา หรือเชื้อชาติ ซึ่งเป็นเรื่องสามัญธรรมดา เมื่อ เกิดขึ้นแล้วก็หายไปอย่างรวดเร็วไม่ยืนยาว (Shafer 1955: 99-100, 134; Plamenatz 1973: 30-31; Anderson 1986: 66-79; Kohn 1944: 13, 17)

เมื่อมาถึงคริสต์ศตวรรษที่ 19-20 สังคมชาติของยุโรปได้พัฒนาจนเกิด ความสำนึกในความคล้ายคลึงกันทางวัฒนธรรมของแต่ละแห่งอย่างเห็นได้ชัดเจน ทั้งนี้โดยผ่านขบวนการทางความคิดที่หล่อหลอมให้เกิดความสำนึกร่วมกัน ภายในกรอบของชาติมาตลอดหลายศตวรรษแล้ว สิ่งที่เราเห็นจากประวัติศาสตร์ ยุโรปในช่วงเวลานี้ก็คือ การแสวงหาของประชาชนเพื่อให้ได้มาซึ่งรัฐบาลของ ประชาชนและรัฐประชาชาติ ดังนั้น “ประชาชน” “รัฐบาล” และ “รัฐ” ซึ่งไม่ เคยรวมเป็นหน่วยเดียวกันมาก่อน ได้มารวมเป็นหน่วยเดียวกันเป็นครั้งแรก (Shafer 1955: 151; Hayes 1948) ภายในหน่วยของ “รัฐประชาชาติ” เดียวกัน ประชาชนเกิดความสำนึกร่วมกันโดยอิทธิพลของความคิด “ลัทธิชาตินิยมสมัย ใหม่” (modern nationalism) กล่าวคือ ประชาชนไม่ว่าจะเป็นเชื้อชาติใด ๆ ก็ตาม ที่อยู่ใต้อาณาเขตร่วมกันเฉพาะแห่งหนึ่งโดยมีรัฐบาลร่วมกัน สามารถที่

จะแสดงความรู้สึกร่วมกันได้ทั้งในทางการเมือง เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม ด้วยความสำนึกของประชาชนในรูปแบบ “ลัทธิชาตินิยม” ดังนั้นเอง “มวลชน ไม่ได้อยู่ในชาติอีกต่อไป แต่มวลชนเป็นของชาติ” (Kohn 1944: 20) และด้วยเหตุในความรุ่งเรืองของ “ลัทธิชาตินิยม” แห่งยุโรปคริสต์ศตวรรษที่ 19 นักประวัติศาสตร์จึงเรียกยุคนี้ว่า “ยุคลัทธิชาตินิยม” (Age of Nationalism) (Kohn 1968: 64)

จากเนื้อหาสาระของ “ลัทธิชาตินิยม” ดังกล่าวมาแล้ว อาจสรุปเป็นคำจำกัดความของ “ลัทธิชาตินิยม” ได้หลายแง่มุมดังต่อไปนี้

“ลัทธิชาตินิยมคือลัทธิที่...ยืนหยัดในหลักการกำหนดการรวมประชาชนเข้าเป็นหน่วยเดียวกันภายใต้รัฐบาลอันเฉพาะของหน่วยเดียวกัน หลักการใช้อำนาจที่ถูกต้องตามกฎหมายภายในรัฐ และหลักการรวมกันเป็นองค์กรของสังคมที่ถูกต้องของรัฐ โดยสรุป ลัทธิชาตินิยมเชื่อว่าตามปกติมนุษยชาติแบ่งแยกอยู่ภายในชาติต่าง ๆ ซึ่งจะเห็นได้โดยลักษณะเฉพาะของแต่ละแห่ง และรูปแบบของรัฐบาลที่ถูกต้องตามกฎหมายของชาติมีอย่างเดียวกัน นั่น คือ รัฐบาลที่มาจากการปกครองตนเองของชาติ (national self-government)” (Kedourie 1985: 9 –การเน้นเป็นของผู้เขียน)

“ลัทธิชาตินิยมคือลัทธิทางการเมืองที่ให้ความสำคัญต่อการรวมตัวของสังคมสมัยใหม่และยอมรับในหลักการใช้อำนาจที่ถูกต้องตามกฎหมาย ลัทธิชาตินิยมเน้นความจงรักภักดีสูงสุดของมหาชนต่อรัฐประชาชาติ ไม่ว่าความจงรักภักดีนั้นจะมีอยู่แล้วหรือปรารถนาจะเกิดขึ้น รัฐประชาชาติไม่ได้นับว่าเป็นเพียงรูปแบบอุดมคติ “ธรรมชาติ” หรือ “ธรรมชาติ” ขององค์กรทางการเมืองเท่านั้น แต่ยังเป็นกรอบความคิดที่ขาดไม่ได้สำหรับการกำหนดกิจกรรมทางสังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจทั้งหมดทุกด้านอีกด้วย ลัทธิชาตินิยมและรัฐประชาชาติเป็นพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ที่เกิดขึ้นไล่ ๆ กันเมื่อไม่นานมานี้เอง” (Kohn 1968: 63 –การเน้นเป็นของผู้เขียน)

“ลัทธิชาตินิยมคือภาวะความคิด (state of mind) ขบวนการประวัติศาสตร์จะสามารถแยกแยะให้เห็นการเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่องในความคิดของชุมชน ในทัศนคติของคนต่อการแสดงเจตนารมณ์ (manifestations) ของชีวิตปัจเจกชนและสังคม ปัจจัยเช่นภาษา อาณาเขต ขนบธรรมเนียมประเพณี ปัจจัยอารมณ์ความรู้สึก (sentiments) ที่ติดตัวมาจากชาติภูมิ...ครอบครัว และกลุ่ม จะบ่งบอกระดับความแตกต่างของคุณค่า (value) โดยเป็นมาจากการเปลี่ยนแปลงความคิดของชุมชน ลัทธิชาตินิยม คือ ความคิด (idea) กล่าวคือ เป็นพลังขับเคลื่อนของความคิด (ideé force) ซึ่งทำให้ความคิดและอารมณ์ความรู้สึกใหม่ ๆ เกิดขึ้นในสมองและจิตใจ และจะผลักดันให้คนแปรความสำนึกนี้ไปสู่การกระทำในบทบาทที่รวมกันเป็นองค์กรขึ้นมา” (Kohn 1944: 18 –การเน้นเป็นของผู้เขียน)

“ลัทธิชาตินิยมสมัยใหม่เป็นผลผลิตและองค์ประกอบที่กำหนดขึ้นมาในภาวะการณ์ก่อตัวของวัฒนธรรมทั้งหมด คนไม่ได้เป็นลัทธิชาตินิยมเนื่องจากชีวภาพ คนไม่ได้เกิดมาเป็นลัทธิชาตินิยม คนเกิดความสำนึกในชาติและกลายเป็นผู้รักชาติก็เพราะสภาพทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม รวมทั้งความคิดของยุคสมัยทำให้คนเป็นเช่นนั้น” (Shafer 1955: 97 –การเน้นเป็นของผู้เขียน)

จากคำจำกัดความต่าง ๆ ดังกล่าวข้างต้น เราจะเห็นนัยที่สำคัญหลายอย่างในความหมายของคำว่า “ลัทธิชาตินิยม”

ประการแรก ในแง่ของการเมืองซึ่งเน้นความสำคัญของลัทธิการปกครองตนเองของประชาชน (self-determination) “ลัทธิชาตินิยม” ทำให้อำนาจการปกครองเป็นของประชาชน (popular sovereignty) และเกิด “รัฐประชาชาติ” อันกำหนดโดยการรวมตัวของประชาชนที่มีความสำนึกในวัฒนธรรมทางประวัติศาสตร์ร่วมกันภายในอาณาเขตที่กำหนดขึ้นเป็นกายภาพของ “ประเทศ” โดยไม่คำนึงถึงความแตกต่างทางเชื้อชาติของประชาชน ในภาวะการณ์เกิดใหม่ของ

“ชาติ” ดังนี้ “สัญชาติ” (nationality) จึงมีความหมายชัดเจนและเกิดความสำคัญขึ้นมาเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์การพัฒนามาเป็น “รัฐประชาชาติ” ทำให้คนเริ่มยึดเอา “สัญชาติ” เป็นศูนย์กลางของกิจกรรมและชีวิตทางวัฒนธรรมและการเมืองมากขึ้น ดังนั้น “สัญชาติ” จึงเกิดขึ้นเป็นผลผลิตของ “ลัทธิชาตินิยม” โดยอยู่นอกเหนือปัจจัยของเชื้อชาติและการเมือง ฮันส์ โคห์นได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่าง “ลัทธิชาตินิยม” กับ “สัญชาติ” ไว้ดังนี้

“ลัทธิชาตินิยมเป็นภาวะความคิดที่แทรกซึมอยู่ในกลุ่มคนส่วนใหญ่จำนวนมาก และถือว่าจะต้องแพร่กระจายเข้าไปในสมาชิกทั้งหมด ลัทธิชาตินิยมกำหนดให้รัฐประชาชาติเป็นรูปแบบขององค์กรทางการเมืองที่ดีที่สุด และเป็นสัญชาติซึ่งเป็นแหล่งกำเนิดของพลังทางวัฒนธรรมอันสร้างสรรค์และความสมบูรณ์สุขทางเศรษฐกิจ ดังนั้น ความจงรักภักดีสูงสุดของคนจะต้องขึ้นอยู่กับสัญชาติของตน เพราะว่าชีวิตของคนกำหนดขึ้นจากการก่อรากอยู่ในสัญชาติ” (Kohn 1944: 16 –การเน้นเป็นของผู้เขียน)

โดยสรุป “สัญชาติ” ก็คือพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของคนและชาติ ซึ่งในที่สุดได้หล่อหลอมมารวมเป็นหน่วยเดียวกันภายใต้กรอบทางนามธรรมที่เรียกว่า “รัฐประชาชาติ” นั่นเอง

ประการที่สอง สิ่งที่สำคัญอย่างยิ่งในขบวนการเกิด “ลัทธิชาตินิยม” ก็คือขบวนการเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์ซึ่งมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางความคิด ความเชื่อ และความศรัทธาของมนุษย์ในแต่ละขั้นตอนของประวัติศาสตร์ จนทำให้มนุษย์เกิดความสำนึกที่จะผลักดันให้ตัวเองและสังคมเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา และนี่ก็คือสิ่งที่ฮันส์ โคห์นเรียกว่า “พลังขับเคลื่อนทางความคิด” (idé force) ในแง่ของความคิดดังนี้ “ลัทธิชาตินิยม” จึงเป็น “พลังสร้างสรรค์” ที่แพร่สะพัดไปทั่วโลกในคริสต์ศตวรรษที่ 20 ทำให้ประชาชนในที่ต่าง ๆ เรียกร้องและแสวงหาความก้าวหน้าของมนุษย์และสังคมในทำนองเดียวกัน (Kohn 1968: 63-64)

ประการที่สาม การก่อตัวทางความคิดของมนุษย์ในประวัติศาสตร์ดัง

กล่าวตามประการที่สองนั้น แท้ที่จริงก็คือส่วนหนึ่งของการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมของมนุษย์ด้วย ดังที่บอยด์ ซี เซเฟอร์ (Boyd C. Shafer) ได้กล่าวว่า “ลัทธิชาตินิยมสมัยใหม่ เป็นผลผลิตและองค์ประกอบที่กำหนดขึ้นมาในภาวะการก่อตัวของวัฒนธรรมทั้งหมด” (Shafer 1955: 97) ฉะนั้น ความหมายของ “ลัทธิชาตินิยม” ไม่ได้มีนัยแต่ในทางการเมืองเท่านั้น แต่รวมถึงวัฒนธรรมด้วย และ “ความจงรักภักดีต่อรัฐประชาชาติ” จะเกิดขึ้นไม่ได้เลย หากประชาชนปราศจากความรู้สึกร่วมกันในแง่ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมมาก่อน “ลัทธิชาตินิยม” ในแง่ของการเมืองจึงไม่อาจแยกออกไปจากแง่ของวัฒนธรรมโดยเด็ดขาด วัฒนธรรมจะเป็นปัจจัยสำคัญอันหนึ่งของการกำเนิด “ลัทธิชาตินิยม” ในที่อื่น ๆ ด้วยนอกเหนือจากยุโรปโดยมีลักษณะเฉพาะแตกต่างกันออกไป

สำหรับยุโรป “ลัทธิชาตินิยม” เกิดขึ้นจากปัจจัยทางสังคมและภูมิปัญญา ซึ่งในตอนแรกพัฒนาในรูปของอุดมการณ์ประชาธิปไตยโดยมีชนชั้นกลางเป็นผู้นำรากฐานที่สำคัญที่สุดของ “ลัทธิชาตินิยม” นี้ก็คือ “การปฏิวัติฝรั่งเศส” และ “การปฏิวัติอุตสาหกรรม” “การปฏิวัติฝรั่งเศส” เป็นสัญลักษณ์การต่อต้านระบบเก่าของสังคมและการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในนามของประชาชน ด้วยเหตุนี้ แนวความคิดเกี่ยวกับ “ชาติ” จึงเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม “ชาติ” ได้พัฒนาไปเป็นระบบของการเมืองและวัฒนธรรมเป็นหลัก “ความสำนึกในชาติ” ซึ่งทำให้เกิดรัฐขึ้นในตอนแรก ได้กลายเป็น “ความสำนึกในรัฐประชาชาติ” หรือ “ลัทธิชาตินิยม” รวมประชาชนเข้าเป็นหน่วยของ “สัญชาติ” เดียวกัน และกลายเป็น “พลเมือง” (citizen) ของประเทศแทนการเป็น “คน” เชื้อชาติต่าง ๆ ดังที่เป็นมาในอดีต (Kamenka 1973: 9-10) ส่วนการปฏิวัติอุตสาหกรรมเป็นสัญลักษณ์ของความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์ของมนุษย์ ซึ่งช่วยส่งเสริมให้เกิดการทำลายระบบเก่าลง ผลอันสำคัญที่สุดจากการปฏิวัติอุตสาหกรรมที่มนุษยชาติได้รับการแบ่งปันโดยทั่วโลกก็คือการคมนาคมสื่อสาร สิ่งนี้ไม่เพียงแต่ช่วยกระจายอุดมการณ์ “ลัทธิชาตินิยม” ออกไปเท่านั้น โดยตัวของมันเองยังได้ทำให้มนุษย์มองเห็นว่า รูปแบบสังคมการเมืองที่สอดคล้องกับสังคมอุตสาหกรรมมากที่สุดก็คือ “รัฐประชาชาติ” (Shafer 1955: 9)

3. การขยายตัวและการแตกความหมายของลัทธิชาตินิยม

“ลัทธิชาตินิยมซับซ้อนและเป็นพลังเปลี่ยนแปลง มีหลายมิติเช่นเดียวกับปรากฏการณ์ของมนุษย์ทั้งหมด มีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างอยู่ตลอด โดยเคลื่อนไหวไปพร้อมกับเวลา ยิ่งเปลี่ยนแปลงไปก็ยิ่งมีการอธิบายในแง่วิชาการมากขึ้น สูตรสำเร็จเรียบร้อยจะใช้อธิบายอารมณ์ที่ยังกำลังอยู่ในขบวนการปรากฏเป็นตัวตนย่อมไม่ได้” (ibid.: 11)

คำกล่าวข้างต้นชี้ให้เห็นชัดเจนอยู่ในตัวแล้วว่า “ลัทธิชาตินิยม” ไม่ได้มีความหมายที่คงที่และไม่มีความหมายเดียว ทั้งนี้ก็เพราะขบวนการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงในประวัติศาสตร์นั้นหลากหลายและขึ้นอยู่กับภาวะปัจจัยแวดล้อมของดินแดนต่าง ๆ ซึ่งย่อมไม่เหมือนกัน

อันส์ โคห์นได้กล่าวถึงเงื่อนไขต่าง ๆ ที่กำหนดรูปแบบของ “ลัทธิชาตินิยม” ไว้ 3 ประการด้วยกัน (Kohn 1968: 64) คือ

1. โครงสร้างทางสังคม
2. ระเบียบประเพณีทางปัญญาความคิด (intellectual tradition) และประวัติศาสตร์วัฒนธรรม
3. สภาพภูมิศาสตร์ของสังคม

จากปัจจัยทั้ง 3 เราจะเห็นการพัฒนาเปลี่ยนแปลงของ “ลัทธิชาตินิยม” ในคริสต์ศตวรรษที่ 20 อย่างกว้างขวาง โดยสร้างปฏิสัมพันธ์กับปัจจัยใหม่ ๆ คือ

ลัทธิสังคมนิยม

เมื่อมาถึงคริสต์ศตวรรษที่ 20 สังคมโลกได้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางความคิดจาก “ลัทธิประชาธิปไตย” ทำให้เกิด “ลัทธิสังคมนิยม” ดังนั้น “ลัทธิชาตินิยม” ในคริสต์ศตวรรษนี้จึงถูกกำหนดขึ้นเป็น “ขบวนการปฏิวัติทางสังคม” (socially revolutionary movement) แทนการปฏิวัติของชนชั้นกลางและชนชั้นสูงในคริสต์ศตวรรษที่ 19 โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อเรียกร้องโอกาสและความ

เสมอภาคทางเศรษฐกิจและสวัสดิการทางสังคมทุกด้านให้กับชนชั้นทุกกลุ่มในสังคมอย่างทัดเทียมกัน จะเห็นว่าเป้าหมายนี้ในทางทฤษฎีก็คือความต้องการให้มีการเปลี่ยนแปลง “สังคมชาติ” ที่ยังประโยชน์ให้กับชนชั้นสูงและนายทุนเท่านั้น มาเป็น “สังคมชาติเสมอภาค” (egalitarian national society) (Ibid.: 64-65)

“ลัทธิสังคมนิยม” เริ่มเกิดขึ้นในยุโรประหว่างคริสต์ศตวรรษที่ 19 เพื่อต่อต้านการพัฒนาสังคมอุตสาหกรรมซึ่งทำให้เกิดความแตกต่างทางเศรษฐกิจและสังคมของคนในชาติอย่างเห็นได้ชัด อาจกล่าวได้ว่า “ลัทธิชาตินิยม” ในครึ่งหลังของคริสต์ศตวรรษที่ 19 เป็นปัจจัยหนึ่งในการแผ่ขยาย “ลัทธิสังคมนิยม” ออกไป ทั้งนี้เนื่องจากบรรดาชนชั้นสูงในนามของ “ผู้รักชาติ” (patriots) หรือ “นักชาตินิยม” (nationalists) ได้เข้าครอบครองสิทธิทางการเมืองซึ่งอำนาจประโยชน์ทางเศรษฐกิจและสังคมเหนือพลเมืองส่วนใหญ่ ทั้งยังกีดกัน “ลัทธิสังคมนิยม” รวมทั้งแบ่งแยกพวกกรรมกรและชาวนาออกไปจากผลได้ทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม “ลัทธิชาตินิยม” นี้จึงมีคำนิยามเรียกเพื่อชี้ลักษณะเฉพาะโดยฮิวจ์ ซีตัน-วัตสัน (Hugh Seton-Watson) ว่าเป็น “ลัทธิชาตินิยมของเจ้านาย” (official nationalism) (Quoted in Anderson 1986: 82) ซึ่งจะเห็นได้จากพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของฝรั่งเศส เยอรมนี อิตาลี สเปน และรัสเซีย ในยุคที่พวกเจ้านายในราชวงศ์และชนชั้นสูงได้ปรับตัวให้เข้ากับ “ลัทธิชาตินิยม” ทำการรวมชาติและแข่งขันกันขยายอำนาจของจักรวรรดิออกไปเพื่อรักษาอำนาจของตนเองไว้ให้มั่นคงยิ่งขึ้น เบเนดิกท์ แอนเดอร์สัน (Benedict Anderson) ได้กล่าวไว้เกี่ยวกับ “ลัทธิชาตินิยมของเจ้านาย” ว่า

“ลัทธิชาตินิยมของเจ้านายทำให้เข้าใจได้อย่างดีที่สุดว่า คือ วิธีการที่จะรวมประชาชาติเข้ามาไว้ด้วยกันโดยยังคงเหนี่ยวรั้งอำนาจของราชวงศ์ไว้ได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง อำนาจเหนืออาณาเขตอันกว้างใหญ่ซึ่งมีคนหลายภาษารวมตัวอยู่ด้วยกันนับตั้งแต่สมัยกลาง หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็ได้ว่า คือวิธีการที่จะยึดขยายผิวหนังของชาติอันเล็กและแคบ ให้กว้างใหญ่ออกไปทั่วร่างของจักรวรรดิ” (Loc. cit.)

ในที่สุด “ลัทธิชาตินิยมของเจ้านาย” ซึ่งเริ่มต้นขึ้นพร้อมกับประวัติศาสตร์ของ “ลัทธิจักรวรรดินิยม” (imperialism) อันเกิดจากการพัฒนาของ “ลัทธิทุนนิยม” (capitalism) ยุคแรก ก็ถูกโค่นล้มไป สำหรับฝรั่งเศสซึ่งมีรากฐานของ “ลัทธิชาตินิยม” ในทางประชาธิปไตยมากกว่าดินแดนอื่นๆ ได้พัฒนาการเมืองไปเป็นระบบสาธารณรัฐอีกภายหลังการปกครองของนโปเลียนที่ 3 (Napoleon III) สเปนภายหลังสงครามกับอเมริกาได้สูญเสียอำนาจจักรวรรดินิยมไป และได้พัฒนาการเมืองไปสู่ระบบอำนาจเผด็จการทหาร และเช่นเดียวกัน เยอรมนีและอิตาลีซึ่งถูกกีดกันทางเศรษฐกิจจากประเทศยุโรปตะวันตกและตอนเหนือ ภายหลังสงครามโลกครั้งที่หนึ่ง ประเทศทั้งสองได้พัฒนาระบบเผด็จการทหาร ลัทธินาซี (Nazism) และฟาสซิสต์ (Fascism) ขึ้นตามลำดับ ส่วนรัสเซียภายหลังความล้มเหลวของการปฏิวัติประชาธิปไตย “ลัทธิสังคมนิยม” มีชัยชนะเป็นครั้งแรกในโลกโดยการปฏิวัติของพรรคบอลเชวิก (Bolshevik) ซึ่งได้สถาปนาระบบการปกครองแบบสังคมนิยมขึ้น ชัยชนะของ “ลัทธิสังคมนิยม” ในรัสเซียได้ทำให้ “ลัทธิสังคมนิยม” ขยายตัวออกไปอย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะในเอเชีย แอฟริกา และละตินอเมริกา โดยมีผลต่อ “ขบวนการเคลื่อนไหวของลัทธิชาตินิยม” (nationalist movements) ในดินแดนดังกล่าวโดยเฉพาะหลังสงครามโลกครั้งที่สอง

ลัทธิฟาสซิสต์

เนื่องจากระบบเผด็จการทหาร “ลัทธินาซีและฟาสซิสต์” มีแนวโน้มเคลื่อนไหวของ “ลัทธิชาตินิยม” ที่รุนแรงเป็นปัจจัยผลักดันที่สำคัญ และทำให้เกิดเหตุการณ์ครั้งยิ่งใหญ่ในประวัติศาสตร์โลกขึ้น คือสงครามโลกครั้งที่สอง อันนำความพินาศและการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ทั้งทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมอย่างใหญ่หลวงมาสู่มนุษยชาติภายหลัง จึงจำเป็นที่จะต้องพิจารณาถึง “ลัทธิชาตินิยม” ในแนวนี้นี้ด้วย

เฮช เอ็ม ชัดวิก (H.M. Chadwick) ได้กล่าวถึง “ลัทธินาซีและฟาสซิสต์” ไว้ว่า

“โดยทั่วไป ถือได้ว่าลัทธิชาตินิยมจะต้องมีภาวะและจุดมุ่งหมาย

เป็นประชาธิปไตย อย่างน้อยที่สุดก็ต้องเป็นในส่วนที่เกี่ยวข้องกับ
กิจกรรมทางการเมือง... ลัทธิชาตินิยมจะรุนแรงขึ้นมากในยามที่มีการใช้
นโยบายโดยเฉพาะการคุกคาม (terrorism) ซึ่งสามารถจะอยู่ร่วมกับ
หลักการประชาธิปไตยที่แท้จริงได้ ทั้งลัทธินาซีและฟาสซิสต์มีความ
สัมพันธ์เป็นประชาธิปไตยอย่างมาก และทั้งสองลัทธินี้ต่างมีจุดมุ่งหมาย
ในการส่งเสริมผลประโยชน์ของประชาชนชาวเยอรมันหรืออิตาลี แต่
ทั้งสองลัทธินี้ก็กลับมีความสัมพันธ์มาแต่แรกกับปัจจัยทางทหารและลัทธิทุน
ซึ่งจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องต่อต้านประชาธิปไตย เพื่อจุดประสงค์ในการ
ส่งเสริมผลประโยชน์ของประชาชนของตนด้วยการเข้าแย่งชิงความมั่งคั่ง
มาจากชาติอื่น ปัจจัยที่ต่อต้านประชาธิปไตยดังนี้ เป็นอิทธิพลและ
เหตุการณ์ทางการเมืองที่ปรากฏอย่างมากมาก่อนลัทธินาซีและฟาสซิสต์แล้ว
โดยเกิดจากความต้องการแสวงหาการสนับสนุนจากประชาชนอยู่เป็นเวลานาน
และก็ประสบความสำเร็จเป็นอันมาก... ดังนั้น หนทางที่จะไปสู่ลัทธินาซี
ได้เกิดขึ้นก่อนแล้ว โดยขบวนการดังกล่าว ซึ่งได้วางด้านการศึกษาไว้
เป็นส่วนใหญ่ ด้วยเหตุนี้ เมื่อลัทธินาซีมาสืบต่อจึงประสบความสำเร็จใน
การแทรกซึมลัทธิอำนาจเด็ดขาด การคุกคาม และความรุนแรง เข้าไป
ในหมู่เยาวชนเยอรมัน ซึ่งเป็นการทำลายล้างประชาธิปไตย ลัทธิ
ชาตินิยมสุดโต่ง (extreme nationalism) ก็เหมือนกับขบวนการของ
ประชาชนในรูปแบบอื่น ๆ ที่สุดโต่ง ไม่ต้องสงสัยเลยว่าความสุดโต่งของ
ลัทธิชาตินิยมมีความเอนเอียงทำให้เกิดการคุกคามและความรุนแรงขึ้นมา...
[แต่ในการนี้] ไม่อาจเอาลัทธิชาตินิยมมารับผิดชอบได้" (Chadwick 1966:
12-13)

ชดวิกได้แสดงเหตุผลข้างต้นก็เพื่อชี้ว่า แท้จริงแล้ว ขบวนการชาตินิยม
ของเยอรมนีและอิตาลีมีรากฐานอยู่ที่มวลชนและเป็นประชาธิปไตยอย่างแน่นอน
แต่ที่ได้พัฒนาไปเป็นเผด็จการนั้น ก็เป็นเพราะลักษณะของ "ลัทธิชาตินิยมสุด
โต่ง" ซึ่งเกิดขึ้นในสังคมรัฐทั้งสอง

รากฐานที่สำคัญของการพัฒนา "ลัทธิชาตินิยม" ในเยอรมนีและอิตาลี

ก็คือลักษณะพิเศษทางเชื้อชาติและประวัติศาสตร์วัฒนธรรม รวมทั้งขบวนการพัฒนาทุนนิยมในรัฐทั้งสอง

สำหรับเยอรมนีซึ่งไม่ผ่านขบวนการปฏิวัติแบบฝรั่งเศส ได้พัฒนาไปเป็นรัฐประชาชาติล่าช้ากว่ายุโรปชาติอื่น ๆ ในขณะที่ยุโรปชาติต่าง ๆ โดยเฉพาะ อังกฤษ ฝรั่งเศส ฮอลันดา และสวีเดน ประสบความสำเร็จในการพัฒนารัฐแบบทุนนิยม อำนาจของชาติเยอรมันกลับตกต่ำลง คนเยอรมันต้องอยู่ภายใต้อำนาจของพวกเจ้าซึ่งไม่สามารถทำให้เกิดการรวมชาติที่เข้มแข็งได้ทั้งทางการเมืองและวัฒนธรรมแบบรัฐรวมอำนาจสมัยใหม่ อีกทั้งยังทำให้ชาติต้องผ่านประสบการณ์ที่ล้มเหลวในสมัยพระเจ้าไกเซอร์ (Kaiser Wilhelm II) อันเนื่องจากสงครามโลกครั้งที่หนึ่ง เมื่อเทียบความตกต่ำนี้กับความรุ่งเรืองของเยอรมนีในอดีตสมัยราชวงศ์โฮเฮนสไตเฟน (Hohenstaufen) ซึ่งมีอำนาจแผ่ไปถึงยุโรปตอนใต้แล้ว คนเยอรมันรู้สึกว่าคุณลักษณะที่ยิ่งใหญ่ของชาติได้ถูกทำลายลง ความรู้สึกไม่ทัดเทียมกับชาติอื่นเกิดขึ้นมาแทน อาจกล่าวได้ว่าความรู้สึกนี้มีความรุนแรงเป็นพิเศษเนื่องจากพื้นฐานทางวัฒนธรรมของเยอรมันเป็นส่วนประกอบสำคัญ นั่นคือความสำนึกใน “ความเป็นคนชาติเดียวกัน” (volksgenosse) ซึ่งทำให้เกิดความรู้สึกร่วมกันทางเชื้อชาติ ภาษา ประวัติศาสตร์ และความมั่นคงใจแห่งชาติ ยังมีสิ่งที่ส่งเสริมความสำนึกดังกล่าวให้เข้มแข็งยิ่งขึ้น คือความรู้สึกเป็นศัตรูกับชนชาติฝรั่งเศสมาตั้งแต่ดั้งเดิม และมีความกลัวที่จะถูกชนชาตินี้ครอบงำทางวัฒนธรรมอีกด้วย ความรู้สึกและความกลัวนี้ทวีความรุนแรงขึ้นในสมัยนโปเลียน และภายหลังต่อมาโดยเฉพาะหลังสงครามโลกครั้งที่หนึ่ง ซึ่งเยอรมนีต้องถูกกีดกันและกดขี่อย่างมากในฐานะผู้แพ้สงคราม

ด้วยเหตุนี้ ลัทธิชาตินิยมของเยอรมนีจึงถูกผลักดันด้วยความต้องการเสริมภาพไปสู่ความมั่นคงด้านความรู้สึกนึกคิด (emotional securities) มากกว่ารูปแบบของรัฐองค์กรอย่างยุโรปตะวันตกและทางตอนเหนือ ดังนั้น เราจะเห็นว่าภายหลังความล้มเหลวของรัฐธรรมนูญไวมาร์ (Weimar) และระบบสาธารณรัฐ รวมทั้งความกดดันอย่างรุนแรงจากภัยเศรษฐกิจหลังสงคราม สังคมเยอรมันก็ได้พัฒนาเข้าสู่ระบบอาณาจักรไรช์ที่ 3 (the Third Reich) ภายใต้อำนาจของฮิตเลอร์ (Adolf Hitler) ผู้ซึ่งขึ้นมาเป็นสัญลักษณ์ของความ

ต้องการร่วมมือกันในสังคมขณะนั้น อุดมการณ์ของ “ลัทธิชาตินิยมเยอรมัน” จึงถูกกำหนดขึ้นเพื่อความมั่นคงของชุมชน (gemeinschaft) ในหมู่พวกเยอรมัน ความสำนึกของคนเยอรมันมุ่งไปที่จุดเดียวกัน คือ “เชื้อชาติ ชาติภูมิ เชื้อผู้นำ” (blood, soil and the Führerprinzip) (Mosse 1973: 39-54; Kamenka 1973: 11, 20; Plamenatz 1973: 25)

“ลัทธิชาตินิยมเยอรมัน” แทนที่จะนำไปสู่การรวมตัวของชาติบนพื้นฐานความสำนึกของชนในชาติทั้งหมดรวมกัน หรือสัญชาติ กลับกลายเป็น “ลัทธิกีดกันเชื้อชาติ” (racism) โดยพัฒนาไปเป็นการต่อต้านชนชาติยิว (anti-Semitism) อย่างรุนแรง ตามความเป็นจริงทั่วไป “ลัทธิชาตินิยมเยอรมัน” ก่อให้เกิด “ลัทธิเผด็จการทหาร” ในรูปแบบทางการเมืองเท่านั้น แต่ตามความเป็นจริงทางสังคมและวัฒนธรรมแล้ว “ลัทธิชาตินิยมเยอรมัน” คือ “ขบวนการเคลื่อนไหวของประชาชน” (popular movement) ที่แตกต่างไปจากชาติตะวันตกที่ก้าวหน้าด้วยกัน

ส่วนอิตาลีก็มีพัฒนาการของ “ลัทธิชาตินิยม” ที่คล้ายคลึงกับเยอรมนี และในช่วงเวลาที่ใกล้เคียงกัน อาจกล่าวได้ว่า พัฒนาการของ “ลัทธิชาตินิยม” ในอิตาลีเริ่มต้นจากความสำนึกในชาติที่มีเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมอันเก่าแก่และยิ่งใหญ่ โดยเฉพาะด้านภาษาและศิลปะวิทยาการต่าง ๆ ที่เกิดจากการหล่อหลอมของอารยธรรมกรีกโรมัน อย่างไรก็ตาม ความสำนึกทางวัฒนธรรมนี้เป็นปัจจัยอันขัดแย้งกับความเป็นจริงทางการเมืองที่ต้องตกอยู่ภายใต้อำนาจการปกครองของชาวต่างชาติ ซึ่งส่วนใหญ่คืออำนาจการปกครองจากฝรั่งเศสและออสเตรียในระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ 18-19 ในขณะที่ภายในอิตาลีเองก็แตกแยกเป็นแว่นแคว้นอยู่ภายในอำนาจของเจ้าต่าง ๆ ไม่สามารถรวมตัวเป็นรัฐชาติเช่นเดียวกับชาติยุโรปที่อยู่ทางตอนเหนือได้ ความขัดแย้งดังกล่าวเป็นพลังผลักดันสำคัญอันก่อให้เกิดขบวนการชาตินิยมขึ้นโดยมีแนวความคิดในการรวมชาติเป็นสาธารณรัฐ แต่ระบบสาธารณรัฐต้องล้มเหลวไปในระยะเวลาอันสั้น เนื่องจากการคุกคามของฝรั่งเศสและความไม่มั่นคงของระบบเอง อิตาลีเริ่มรวมตัวกันได้อีกครั้งภายใต้การนำของกษัตริย์แห่งซาร์ดิเนีย (Sardinia) ซึ่งรวมกับพวกนักชาตินิยมขับไล่อำนาจของชาวต่างชาติได้สำเร็จ ขบวนการรวมชาติของอิตาลี

ไม่ได้หยุดอยู่เพียงนั้น ผลักดันจากความรุ่งเรืองทางวัฒนธรรมในอดีต ทำให้อิตาลีต้องการขยายอำนาจออกไปดังเช่นจักรวรรดิโรมัน ความรู้สึกที่ต้องการยิ่งใหญ่แบบอิตาลี (Italian hegemony) สะท้อนให้เห็นได้จากการที่พวกนักชาตินิยมถือว่าอิตาลีคือ “ผู้สืบทอดมรดกแห่งจักรวรรดิโรมัน” (the heir of the Roman Empire) อุดมการณ์นี้ทำให้อิตาลีเริ่มกลายเป็นนักล่าอาณานิคมโดยมุ่งเป้าหมายไปยังดินแดนทางตอนใต้ เพื่อเข้าครอบครองอียิปต์ ทางตอนเหนือและควบคุมอำนาจทางเศรษฐกิจในทะเลเมดิเตอร์เรเนียน

อิตาลีมีสถานะภาพที่ดีกว่าเยอรมนีหลังสงครามโลกครั้งที่หนึ่ง เพราะการเข้าร่วมกับฝ่ายพันธมิตรทำให้อิตาลีได้ดินแดนจากออสเตรีย-ฮังการี ขยายอาณาเขตของประเทศกว้างขวางออกไป ดังนั้น แนวโน้มที่ผลักดันอิตาลีไปสู่ลัทธิเผด็จการฟาสซิสต์จึงมีใช้ความรู้สึกตกต่ำ แต่เป็นตรงกันข้ามคือความรู้สึกยิ่งใหญ่ โดยต้องการที่จะแข่งขันกับยุโรปชาติอื่น ๆ แม้ขยาย “ลัทธิอาณานิคม” (colonialism) เพื่อสร้างความมั่นคงให้กับประเทศ นโยบายจักรวรรดินิยมของอิตาลีได้นำไปสู่ความขัดแย้งกับชาติต่าง ๆ โดยเฉพาะฝรั่งเศส กรีซ และยูโกสลาเวีย ซึ่งล้วนมีผลประโยชน์อยู่ในทะเลเมดิเตอร์เรเนียน และกลายเป็นการขัดขวางความหวังที่ยิ่งใหญ่ของอิตาลีจนกระทั่งเกิดความรู้สึกสนับสนุนความรุนแรงขึ้นในหมู่ประชาชนเกินกว่าขอบเขตของระบบประชาธิปไตย ในภาวะเช่นนี้เองที่มุสโสลินี (Benito Mussolini) ได้โอกาสก้าวขึ้นสู่อำนาจเป็น “ผู้นำ” (Il Duce) พาสังคมอิตาลีโดยการสนับสนุนของมวลชนไปสู่นโยบายการใช้ความรุนแรงทางทหารและลัทธิเผด็จการฟาสซิสต์ต่อมา (Chadwick 1966: 7, 16, 117, 122, 171, 174)

สำหรับอิตาลี “ลัทธิชาตินิยม” ไม่ได้พัฒนาไปสู่ความรุนแรงเพื่อทำให้เกิดความบริสุทธิ์ของเชื้อชาติแบบส่วนหนึ่งของลัทธิชาตินิยมเยอรมัน (Pan-Germanism) แต่เพื่อแสวงหาความยิ่งใหญ่โดยมุ่งขยายอาณาเขตไปยังดินแดนของกลุ่มชนชาติละตินด้วยกัน หรือที่เคยได้รับอิทธิพลของจักรวรรดิโรมันมาก่อน ซึ่งขัดวิสัยต้องการจะเรียกว่า “ลัทธิรวมกลุ่มพวกละติน” (Pan-Latinism) (Ibid.: 117-119) แม้จะไม่เกี่ยวข้องกับเรื่องของเชื้อชาติโดยตรงก็ตาม ดังนั้น เราจะเห็นได้ว่าในขณะที่ปัจจัยด้านเชื้อชาติมีความสำคัญต่อเยอรมนี ปัจจัยด้าน

ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมกลับมีผลต่ออิตาลีมากกว่า

อย่างไรก็ดี อาจกล่าวได้ว่าสิ่งที่ร่วมกันระหว่างลัทธิชาตินิยมของเยอรมนีกับอิตาลีก็คือปัจจัยที่เกิดจากการรวมตัวเป็นรัฐชาติได้ล่าช้ากว่าชาติยุโรปที่ก้าวหน้ามากเช่นอังกฤษและฝรั่งเศส ทำให้ไม่อาจแข่งขันทางเศรษฐกิจและการพัฒนาสังคมแบบทุนนิยมได้รวดเร็ว ผลกระทบต่อสังคมและวัฒนธรรมก็คือเกิดความรู้สึกที่ไม่ทัดเทียมและด้อยกว่าสังคมอื่น ลักษณะเฉพาะของวัฒนธรรมภายในกลุ่มหรือชุมชนได้ช่วยเสริมสร้างความรู้สึกนี้ให้เด่นชัด จนเกิดเป็น “ลัทธิชาตินิยม” ซึ่งปฏิเสธทั้งลัทธิประชาธิปไตยและสังคมนิยม แตกออกมาในแนวทางที่ใช้วัฒนธรรมดั้งเดิมอันเป็นลักษณะพิเศษของสังคมเสริมสร้างความมั่นคงของชาติให้เข้มแข็งขึ้น พัฒนาการขั้นสูงสุดของแนวทาง “ลัทธิชาตินิยม” นี้ก็คือ “ลัทธิชาติสังคมนิยม” (National socialism) ในเยอรมนีรวมทั้งอิตาลี ซึ่งต่อมาก็มีการใช้นโยบายทางการเมืองแนวเดียวกันนี้ในประเทศที่เกิดใหม่อีกหลายแห่ง (Mosse 1973: 53-54)

โดยสรุป เราอาจจะเห็นลักษณะของ “ลัทธิชาตินิยม” เยอรมนี และอิตาลีในคำกล่าวของจอห์น พลาเมนท์ซ์ ได้ว่า

“[แบบหนึ่งของลัทธิชาตินิยมคือ] ลัทธิชาตินิยมของชนชาติ ซึ่งมีเหตุผลทำให้เกิดความรู้สึกตัวเองขึ้นมาว่าเป็นฝ่ายเสียเปรียบ แต่อย่างไรก็ตาม ปัจจัยเสริมสร้างทางวัฒนธรรมได้ช่วยทำให้พวกเขาต้องการที่จะประสบความสำเร็จและความเป็นเลิศด้วยมาตรฐานซึ่งเป็นที่ยอมรับอย่างกว้างขวาง แผ่กระจายออกไปโดยเร็ว และด้วยมาตรฐานที่เกิดขึ้นในกลุ่มของพวกเขาและชนชาติอื่น ๆ อันมีความใกล้เคียงกันทางวัฒนธรรม นี่คือนิยามของลัทธิชาตินิยมของคอนเยอร์มันและอิตาเลียนในคริสต์ศตวรรษที่แล้ว” (Plamenatz 1973: 33 –การเน้นเป็นของผู้เขียน)

ฉะนั้น “ลัทธิเผด็จการ” ของเยอรมนีและอิตาลี จึงเป็นผลบานปลายของ “ลัทธิชาตินิยมสุดโต่ง” ที่พัฒนาขึ้นมาในช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 นี้เอง โดยเริ่มต้นจาก “ลัทธิชาตินิยม” ในคริสต์ศตวรรษที่ 19 ตามมาด้วยปัจจัยที่มี “ความรู้สึกตนเองขึ้นมาว่าเป็นฝ่ายเสียเปรียบ” และมีพื้นฐานความต้องการความ

เจริญก้าวหน้าตามแบบอย่างสังคมประชาธิปไตยในยุโรปด้วยกัน นับเป็นลัทธิชาตินิยมซึ่งมีลักษณะร่วมกับลัทธิชาตินิยมยุโรปโดยทั่วไป หากแต่ความรุนแรงของลัทธิชาตินิยมในประเทศทั้งสองเกิดขึ้นเพราะภาวะที่มีการแข่งขันกันอย่างเข้มข้นในระหว่างชนชาติยุโรปที่ก้าวหน้า โดยปัจจัยผลักดันของลัทธิอาณานิคมและจักรวรรดินิยม ซึ่งก็ได้มีผลต่อการกำหนดของลัทธิชาตินิยมในดินแดนที่ตกเป็นอาณานิคมด้วยอีกต่อหนึ่ง ดังจะได้กล่าวเป็นลำดับต่อไป

ลัทธิชาตินิยมที่ต่อต้านลัทธิอาณานิคมและจักรวรรดินิยม

คริสต์ศตวรรษที่ 20 เป็นยุคสมัยที่ลัทธิชาตินิยมแผ่กระจายไปมีอิทธิพลในดินแดนต่าง ๆ ทั่วโลก อาจกล่าวได้ว่าเป็นส่วนสำคัญของสาเหตุในการปฏิวัติประชาธิปไตย การปฏิวัติสังคมนิยม รวมทั้งการต่อสู้เพื่อปลดแอกการปกครองของชาวต่างชาติทั้งในรูปความคิดแบบประชาธิปไตย เผด็จการ หรือสังคมนิยม กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ ลัทธิชาตินิยมกลายเป็นพลังผลักดันทางความคิด (ideé force) ของมนุษย์ในสังคมที่ขาดการรวมตัวเป็นหน่วยรัฐชาติเดียวกัน และตกอยู่ภายใต้อำนาจการปกครองของชาวต่างชาติ โดยมีการกดขี่ขูดรีดทางเศรษฐกิจอย่างสูง รวมทั้งการกีดกันเสรีภาพทางการเมืองการปกครองตนเองของประชาชนในระบบอาณานิคม

ลัทธิชาตินิยมมิได้เป็นเพียงพลังผลักดันทางความคิดในสังคมที่ตกเป็นอาณานิคมเท่านั้น ในสังคมที่เป็นอิสระอย่างเช่นญี่ปุ่น ไทย ตุรกี ฯลฯ หรือในสังคมกึ่งเมืองขึ้นเช่นจีน ลัทธิชาตินิยมก็มีบทบาทเป็นพลังผลักดันให้มีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบของสังคมประเพณีเก่า (traditional society) ในรูปของการปฏิวัติหรือการปฏิรูปด้วยเช่นเดียวกัน โดยมีจุดมุ่งหมายที่จะทำให้สังคมก้าวหน้าไปสู่รูปแบบของ “สังคมสมัยใหม่” (modern society) หรือ “สังคมตะวันตก” (Western society) จอห์น ฟลาเนนทซ์ได้กล่าวถึงลักษณะของลัทธิชาตินิยมในแนวนี้ว่า

“[อีกแบบหนึ่งของลัทธิชาตินิยม] คือ ลัทธิชาตินิยมของชนชาติ ซึ่งเมื่อไม่นานมานี้จนกระทั่งบัดนี้ได้ถูกนำเข้ามาสู่อารยธรรมอันแตกต่างไปจากพวกเขา และวัฒนธรรมดั้งเดิมของพวกเขาไม่อาจทำให้เกิดการปรับ

ตัวนำความสำเร็จและความเป็นเลิศมาให้ได้ โดยมาตรฐานสากลและที่เหนือกว่ามากขึ้นทุกที นี่คือนโยบายชาตินิยมของชนชาติซึ่งรู้สึกจำเป็นจะต้องเปลี่ยนรูปแบบ (transform) ตัวเอง เพื่อที่จะยกระดับตัวเองให้พ้นจากสภาพของชนชาติที่ถูกเรียกว่า “ล้าหลัง” (“backward”) นโยบายชาตินิยมในหมู่ของชนชาติเหล่านี้จะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อยอมรับว่าตัวเองล้าหลังและต้องการจะแก้ไข” ((Ibid.: 34) –การเน้นเป็นของผู้เขียน)

ปัจจัยสำคัญที่เป็นมูลเหตุทำให้เกิดการ “ยอมรับว่าตัวเองล้าหลังและต้องการจะแก้ไข” หรือ “รู้สึกจำเป็นจะต้องเปลี่ยนรูปแบบตัวเอง” นั้น โดยมากมีลักษณะที่คล้ายคลึงกัน กล่าวคือ อิทธิพลของลัทธิอาณานิคมและจักรวรรดินิยมที่เข้าไปเกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ของชนชาติเหล่านี้รวมทั้งในบริเวณที่ใกล้เคียง ทำให้เกิด “ความรู้สึกที่ถูกคุกคามจากภายนอก” “การที่ชาติหนึ่งจะถูกคุกคามจากชาติภายนอกก็ถือว่าทำให้เกิดความรู้สึกชาตินิยมขึ้นได้” (Anderson 1986: 93) นี่เป็นเรื่องธรรมดาของชาติและสังคมทั่วไป ซึ่งก็เกิดขึ้นในยุโรปเช่นเดียวกัน แต่ในการ “คุกคาม” นี่เป็นเรื่องของพัฒนาการทางเศรษฐกิจและการเมืองที่ต่างระดับกัน (uneven development) ซึ่งหมายถึงความแตกต่างระหว่างชาติที่พัฒนาเป็นอุตสาหกรรมแล้วกับชาติที่ยังอยู่ในสังคมเก่าอันล้าหลัง ในด้านการพัฒนาหลังทางวัตถุ และเป็นเรื่องของปัจจัยตอบโต้ของชาติที่ถูกคุกคาม โดยจะทำให้เกิดลัทธิชาตินิยมแตกต่างกันไปในแต่ละสังคม ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับโครงสร้างทางการเมือง ลักษณะความคิดและวัฒนธรรม รวมทั้งพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของแต่ละชาติหรือชุมชนอีกด้วย (Smith 1983: 48-49; ดู Orridge: 1981)

อาจจะยกตัวอย่างเปรียบเทียบระหว่างจีนกับญี่ปุ่นได้ ลัทธิชาตินิยมของจีนนั้นมีพื้นฐานรองรับจากวัฒนธรรมมากกว่าญี่ปุ่น เนื่องด้วยความรู้สึกภาคภูมิใจและผูกพันกับความยิ่งใหญ่และอิทธิพลในวัฒนธรรมของตนสูงส่งจนกระทั่งไม่อาจยอมรับตนเองว่า “ล้าหลัง” ได้อย่างรวดเร็วเท่ากับญี่ปุ่น (Plamenatz 1973: 33; Wang 1973: 85) ซึ่งเป็นสังคมที่เล็กกว่าทั้งในทางภูมิศาสตร์และวัฒนธรรม

ความสำนึกในชาติของชนชั้นสูงหรือชนชั้นปกครองของจีนไม่อาจพัฒนาไปเป็นพลังผลักดันของลัทธิชาตินิยมที่ทันสมัยได้ กว่าที่ชนชั้นกลางจะเติบโตเข้มแข็งพอที่จะนำการเคลื่อนไหวของขบวนการชาตินิยมได้สำเร็จ จีนก็อยู่ในสภาพที่แตกแยกและกลายเป็นกึ่งเมืองขึ้น ซึ่งก็กลายเป็นส่วนหนึ่งของปัญหาที่นำความล้มเหลวมาสู่การปฏิวัติประชาธิปไตยของจีน ความล่าช้าในการพัฒนาสังคมและการรวมตัวกันภายในชาติ ทำให้สถานการณ์ของจีนยากลำบากยิ่งขึ้น เมื่อญี่ปุ่นซึ่งสามารถพัฒนาตัวเองได้อย่างรวดเร็วกลายเป็นชาติที่คุกคามจีนอีกทางหนึ่งในภาวะที่ยากลำบากเช่นนี้ นักชาตินิยมในแนวทางของลัทธิสังคมนิยมเป็นฝ่ายที่สามารถนำการปฏิวัติปลดปล่อยการคุกคามจากชาติภายนอกได้สำเร็จ และส่วนหนึ่งของความสำเร็จก็เนื่องจากลักษณะโครงสร้างสังคมของจีนอันมีชาวนาเป็นรากฐานสำคัญในสังคมศักดินาล้าหลังยาวนานของจีนนั่นเอง

ส่วนญี่ปุ่น เราจะเห็นว่าขบวนการพัฒนาทางประวัติศาสตร์ของญี่ปุ่นมีพลังผลักดันอยู่ภายในตัวเองอย่างมากจนนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงสังคมได้ทันทั่วทั้งเมื่อรู้สึกว่าคุณคุกคามจากชาติภายนอก การพัฒนาทางประวัติศาสตร์ช่วงสำคัญก่อนประวัติศาสตร์สมัยใหม่ของญี่ปุ่น คือการเกิดระบบศักดินารวมศูนย์อำนาจในสมัยโตกุกาวา (Tokugawa) ซึ่งได้มีส่วนทำให้เกิดการรวมสังคมเป็นหน่วยเดียวกันได้ระดับหนึ่ง และเกิดการพัฒนาศูนย์กลางการค้ำอยู่ภายในด้วยการพัฒนาในประการหลังนี้เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดชนชั้นสูงและชนชั้นกลางที่มีความคิดชาตินิยมก้าวหน้า สามารถมองการณ์ไกล คนกลุ่มนี้เองที่เป็นฝ่ายนำการผลักดันให้มีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบของสังคมญี่ปุ่น โดยรวมตัวกันล้มล้างอำนาจของโชกุน สนับสนุนและมีบทบาทในการปฏิรูปสมัยเมจิ (Meiji) ต่อมา

อย่างไรก็ดี ญี่ปุ่นไม่สามารถหลีกเลี่ยงชะตากรรมในทำนองเดียวกับเยอรมนีและอิตาลีได้ ลัทธิเผด็จการกลายเป็นเป้าหมายสูงสุดของลัทธิชาตินิยมเมื่อญี่ปุ่นสามารถผ่านการพัฒนาตนเองจากสังคมล้าหลังมาเป็นสังคมอุตสาหกรรมได้ระดับหนึ่ง และต้องการความรวดเร็วในการพัฒนายิ่งขึ้น จึงหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะต้องเข้าแข่งขันช่วงชิงอำนาจทางเศรษฐกิจในระบบอาณานิคมและจักรวรรดินิยมกับชนชาติยุโรปที่ก้าวหน้าและมีพลังทรัพยากรธรรมชาติมากกว่า

ดังนั้น “ลัทธิชาตินิยมของญี่ปุ่นจึงมิใช่เป็นเพียงการลอกเลียนแบบอารยธรรมตะวันตกเพื่อทำให้สังคมนิยมทันสมัยเท่านั้น แต่ยังต้องการแข่งขันกับอำนาจของตะวันตกโดยการลอกเลียนแบบลัทธิอาณานิคมอย่างตะวันตกอีกด้วย” (Wang 1973: 87)

ลัทธิประชาธิปไตยและลัทธิสังคมนิยม

นอกจาก “การยอมรับว่าตนเองล่าหลัง” จะเกิดจากปัจจัย “การคุกคามโดยต่างชาติภายนอก” ซึ่งสำหรับโลกที่ล่าหลังหรือตกเป็นอาณานิคมนั้นเห็นได้ชัดจากการวิเคราะห์ลัทธิอาณานิคมและจักรวรรดินิยม รวมทั้งลักษณะทางวัฒนธรรมและขบวนการพัฒนาของประวัติศาสตร์ทั้งหมดในแต่ละชาติแล้ว ยังมีสิ่งที่เป็นปัจจัยภายนอกซึ่งไม่ใช่การคุกคาม แต่เป็นอิทธิพลทางความคิดและการขยายตัวของอุดมการณ์ต่าง ๆ การรับรู้เรื่องราวจากภายนอกโดยระบบการสื่อสาร รวมทั้งการศึกษาในโลกสมัยใหม่

อาจกล่าวได้ว่า หลังสงครามโลกครั้งที่หนึ่ง อุดมการณ์ประชาธิปไตยได้แผ่ขยายไปทั่วโลกอย่างชัดเจน ไม่ใช่แต่ในด้านความคิดซึ่งแพร่สะพัดออกไปก่อนหน้านี้แล้ว แต่เป็นเจตนารมณ์อันแน่วแน่ในความเชื่อมั่นของการปกครองตนเองโดยประชาชนเป็นผู้กำหนด (self-determination) ผู้ที่ชี้เจตนารมณ์นี้ก็คือประธานาธิบดีวูดโรว์ วิลสัน (Woodrow Wilson) ในหลักการสิบสี่ประการ (Fourteen Points) เพื่อแก้ปัญหาเรื่องการรวมตัวเป็นชาติของชนเผ่าสลาฟที่ยังอยู่ในอำนาจของจักรวรรดิออสเตรีย เขากล่าวเกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า

“นี่คือหลักการของความยุติธรรมต่อทุกชนชาติและสัญชาติ และเป็นสิทธิของพวกเขาที่จะอยู่โดยมีเสรีภาพ อีกทั้งสวัสดิภาพที่ทัดเทียมกันระหว่างกัน ไม่ว่าพวกเขาจะเข้มแข็งหรือว่าอ่อนแอก็ตาม” (Quoted in Kedourie 1985: 130)

หลักการนี้ได้ทำให้แนวความคิดเกี่ยวกับ “รัฐประชาชาติ” ชัดเจนขึ้นในกลุ่มของสังคมที่อยู่ภายใต้อำนาจการปกครองของชาวต่างชาติ โดยเฉพาะแต่ในยุโรปเท่านั้นแต่รวมถึงดินแดนอื่น ๆ ในเอเชียและละตินอเมริกาด้วย

หลังจากสงครามโลกครั้งที่หนึ่ง ถึงหลังสงครามโลกครั้งที่สอง เราจะเห็นได้ว่าลัทธิสังคมนิยมเริ่มขยายตัวอย่างรวดเร็ว ชัยชนะของลัทธิสังคมนิยมในรัสเซีย ค.ศ. 1917 ไม่ใช่เป็นสัญลักษณ์ของลัทธิชาตินิยมที่ผลักดันให้ประชาชนต่อสู้เพื่อปลดปล่อยการปกครองของชาวต่างชาติ แต่เป็นการต่อสู้เพื่อขับไล่อำนาจของชนชั้นสูงและชนชั้นกลางที่เหี้ยมโหดอำนาจการปกครองโดยประชาชนไว้ กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ เป็นการต่อสู้ระหว่างชนชั้นภายในสังคม สิ่งสำคัญในความหมายของการต่อสู้ระหว่างชนชั้น ก็คือการแปรและขยาย “ลัทธิมาร์กซ์” (Marxism) ออกมาเป็น “ลัทธิเลนิน-สตาลิน” ซึ่งชี้ให้โลกเห็นถึงการกดขี่ขูดรีดทางชนชั้นโดย “ลัทธิจักรวรรดินิยม” ดังจะเห็นได้จากการเสริมและสรุป “ลัทธิเลนิน-สตาลิน” โดยตัวของสตาลินเองว่า

“โลกแบ่งออกเป็นสองค่าย ค่ายหนึ่งเป็นกลุ่มของประเทศที่มีความเจริญ ซึ่งครอบครองทุนการเงินและขูดรีดเอาจากประชากรส่วนใหญ่ของโลก อีกค่ายหนึ่งเป็นกลุ่มของชาติในอาณานิคมและประเทศอิสระที่ถูกกดขี่ขูดรีดอยู่ในกลุ่มของประชากรส่วนใหญ่ของโลกนั้น..... การต่อสู้โดยแนวทางปฏิวัติของชนชาติที่ถูกกดขี่ในอาณานิคมและประเทศอิสระเพื่อต่อต้านลัทธิจักรวรรดินิยม เป็นวิถีทางเดียวที่จะนำไปสู่การปลดปล่อยตัวเองจากการกดขี่ขูดรีดได้..... อาณานิคมและประเทศอิสระที่สำคัญยิ่งหลายแห่งได้เลือกหนทางของขบวนการปลดปล่อยแห่งชาติแล้ว ซึ่งก็นำวิกฤตการณ์มาสู่โลกของทุนนิยม.....” (Stalin 1970: 557-558)

แนวทางการเคลื่อนไหวของขบวนการชาตินิยมโดยการเน้นควบคู่ไปกับการปฏิวัติสังคมนิยมเพื่อขับไล่อำนาจการปกครองแบบอาณานิคมนั้น ความจริงได้เกิดขึ้นก่อนแล้วในเม็กซิโกระหว่าง ค.ศ. 1910-1917 อันเป็นระยะเวลาไล่เลี่ยกับการปฏิวัติสังคมนิยมในรัสเซียทีเดียว การปฏิวัติของเม็กซิโกได้ทำให้เกิดพัฒนาการของลัทธิชาตินิยมทำนองเดียวกันอีกในประเทศด้อยพัฒนาหลายแห่งเพื่อขับไล่การแทรกแซงทางการเมืองและเศรษฐกิจรวมทั้งการขูดรีดของชาวต่างชาติ ซึ่งกว่าจะปรากฏอย่างชัดเจนก็เป็นเวลาหลังสงครามโลกครั้งที่สองไปแล้ว ดังเช่น

การเคลื่อนไหวของขบวนการชาตินิยมฝ่ายซ้ายโดยเฉพาะในละตินอเมริกาและแอฟริกา

การขยายตัวของแนวความคิดสังคมนิยมในขบวนการลัทธิชาตินิยมเป็นเครื่องหมายที่แสดงให้เห็นว่า พัฒนาการของลัทธิชาตินิยมในคริสต์ศตวรรษที่ 20 ได้เปลี่ยนรูปแบบจากการรวมเป็น “รัฐประชาชาติทุนนิยม” (capitalistic nation state) เยี่ยงในคริสต์ศตวรรษที่ 19 มาเป็น “รัฐสวัสดิการ” (welfare state) ซึ่งในการนี้สำหรับประเทศที่ด้อยพัฒนาได้หันไปใช้แนวทางการปฏิรูปสังคมโดยความรุนแรง จากความเคลื่อนไหวของลัทธิชาตินิยมที่ขยายออกไปอย่างกว้างขวางทุกอาณาเขตของโลกในคริสต์ศตวรรษที่ 20 ไม่ว่าจะเป็นโดยการผลักดันของความคิดแนวเสรีนิยมประชาธิปไตยหรือสังคมนิยมก็ตาม ทำให้เราอาจเรียกคริสต์ศตวรรษที่ 20 นี้ได้ว่าเป็น “ยุคของสหลัทธิชาตินิยม” (Age of Pan-Nationalism) (Kohn 1968: 64-65; Kohn 1962: 75-123)

เราจะเห็นว่าส่วนสำคัญของการเกิดลัทธิชาตินิยมโดยเฉพาะอย่างยิ่งในดินแดนที่ตกเป็นอาณานิคม ไม่ใช่การขยายตัวของอุดมการณ์ลัทธิประชาธิปไตยหรือสังคมนิยมโดยตัวของมันเองเท่านั้น แต่ยังเป็นเพราะบทบาทของผู้ถือทางอุดมการณ์ทั้งสอง ซึ่งเริ่มมีอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจแทนพวกยุโรปหลังสงครามโลกครั้งที่สอง นั่นคือสหรัฐอเมริกาและรัสเซีย ด้วยเหตุผลที่ต่างกันทั้งสองฝ่ายต่างโจมตีและต่อต้านลัทธิอาณานิคม (anti-colonialism) เมื่อประกอบเข้ากับเหตุผลสำคัญอย่างอื่น ๆ ขบวนการลัทธิชาตินิยมในดินแดนอาณานิคมจึงมีพลังทางความคิดเข้มแข็งขึ้น และก็อาจกล่าวได้ว่า เพราะการต่อต้านลัทธิอาณานิคมของชาติมหาอำนาจทั้งสองนั่นเอง เป็นปัจจัยสำคัญทำให้ลัทธิอาณานิคมไม่อาจมีชีวิตยืนยาวได้อีกต่อไป ต้องเปิดทางให้กับขบวนการชาตินิยมในประเทศต่าง ๆ กอบกู้เอกราชรวมตัวเป็นรัฐประชาชาติใหม่ในอุดมการณ์ต่าง ๆ ได้สำเร็จเร็วขึ้น (Kedourie 1985: 22-23)

อย่างไรก็ตาม จะเห็นว่าลัทธิสังคมนิยมเป็นขบวนการที่มุ่งไปสู่การสร้างสังคมคอมมิวนิสต์ตามแนวคิดของลัทธิมาร์กซ์ ซึ่งมีเป้าหมายที่เป็นสากล โดยไม่ได้ให้ความสำคัญศูนย์กลางอยู่ที่อำนาจรัฐ ดังนั้น ความหมายของลัทธิชาตินิยมตามแนวคิดของลัทธิมาร์กซ์ก็คือ “ลัทธิชาตินิยมของกลุ่มนายทุนและพรรคพวก” ซึ่ง

กลายเป็นลัทธิชาตินิยมอำนาจการปกครอง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมภายในรัฐชาติ กระนั้น แนวคิดของลัทธิมาร์กซ์ในเชิงการปฏิวัติที่เกิดขึ้นในโลกกลับทำให้เกิดอำนาจรัฐสังคมนิยมที่สามารถสร้างกระแสลัทธิชาตินิยมแบบสังคมนิยมหรือแบบคอมมิวนิสต์ขึ้นมาได้ ทั้งนี้ก็เพราะว่าส่วนหนึ่งของชนชั้นนายทุนที่เอารัดเอาเปรียบชนชั้นแรงงาน ลัทธิชาตินิยมของชนชั้นนายทุนจึงยังไม่สามารถทำลายการกดขี่หรือสร้างความเสมอภาคให้เกิดขึ้นได้จริงภายในกรอบของรัฐชาติแห่งชาติ ในกรณีของรัสเซียเมื่อปี 1925 จากรัฐที่มีกรอบอำนาจแห่งชาติแดนของชาติ ได้เปลี่ยนไปสู่การปฏิวัติชนชั้นแรงงานแห่งชาติได้สำเร็จโดยสมบูรณ์ ดังที่ E.H. Carr ได้กล่าวไว้ในงานเรื่อง *Socialism in One Country* เกี่ยวกับการปฏิวัติของรัสเซียดังนี้

“ในตอนแรกพวกบอลเชวิคส์เชื่อว่า การปฏิวัติของรัสเซียจะอยู่รอดได้ต้องอาศัยการปฏิวัติแห่งชาติแต่ไม่ใช่อีกต่อไปแล้ว เพราะเห็นแล้วว่า การปฏิวัติแห่งชาติกลับต้องอาศัยชัยชนะแห่งการปฏิวัติของรัสเซียและการก้าวหน้าที่ประสบความสำเร็จไปสู่ลัทธิสังคมนิยมสหภาพรัสเซีย” (ดู Harris 1990: Part I, II, III; Smith.1979: Chapter 5, pp. 40, 93, 115, 128, 152)

ในรูปแบบของอุดมการณ์สังคมนิยมหรือคอมมิวนิสต์เริ่มจากอิทธิพลที่มีต่อขบวนการลัทธิชาตินิยมซึ่งต่อต้านการกดขี่ขูดรีดของลัทธิอาณานิคมและจักรวรรดินิยมในดินแดนต่าง ๆ ทั่วโลก หรือการต่อต้านความล้าหลังภายในสังคมโดยพลังเปลี่ยนแปลงไปข้างหน้า การปฏิวัติสังคมนิยมในรัสเซียคือปรากฏการณ์อุทกธารณ์ที่ชัดเจน ซึ่งส่งผลให้เกิดการปฏิวัติสังคมนิยมสากลขึ้น แต่ภายใต้อิทธิพลดังกล่าวนี้ ลัทธิชาตินิยมยังคงมีความหมายควบคู่ไปกับการปฏิวัติสังคมนิยมสากล ตัวอย่างที่ดีคือ การปฏิวัติสังคมนิยมสากลของจีนและเวียดนาม พร้อมกับพลังของลัทธิชาตินิยมที่เข้มแข็งอย่างไม่น่าเชื่อ

ภายหลังเอกราช ลัทธิมาร์กซ์ยังมีอิทธิพลมากขึ้นในฐานะเป็นอุดมการณ์ที่ใช้ต่อต้านอำนาจรัฐชาติที่เกิดขึ้นใหม่ภายใต้อิทธิพลของเศรษฐกิจการเมืองแบบทุนนิยมที่มีประวัติศาสตร์สืบเนื่องมาจากยุคอาณานิคม การพัฒนาเป็นสังคมนิยม

ใหม่ (Modern society) ของรัฐชาติใหม่ ๆ คือเป้าหมายแบบทุนนิยม แต่ความไม่ทัดเทียมและความล้าหลัง ทำให้บรรดารัฐชาติใหม่ต้องเผชิญกับปัญหาด้านการพัฒนาอย่างมากมาย แทนที่จะเป็นเอกราชหลังยุคอาณานิคม กลายเป็นต้องพึ่งพาทางเศรษฐกิจการเมือง หรือถูกรอบงำโดยจักรวรรดินิยม ในครึ่งหลังของคริสต์ศตวรรษที่ 20 เราเห็นการต่อสู้ของรัฐชาติใหม่ในแนวทางต่าง ๆ รวมทั้งการแสวงหาอัตลักษณ์ (Identity) เพื่อที่จะรวมลัทธิชาติให้เกิดความมั่นคงและปลอดภัยในกรอบของลัทธิชาตินิยมสมัยใหม่ การแสวงหาอัตลักษณ์ของรัฐชาติใหม่กลายเป็นแนวทางรวมกลุ่มประเทศที่ด้อยพัฒนาเข้าด้วยกันและรวมพลังสากลขึ้นมาเป็น “โลกที่สาม” (อ้างใน Harris 1990: 127)

ลัทธิชาตินิยมในเอเชีย

การรับรู้เรื่องราวจากภายนอกโดยระบบการสื่อสารและการศึกษาสมัยใหม่เป็นปัจจัยภายนอกที่สำคัญประการหนึ่งที่ทำให้เกิดการขยายตัวของลัทธิชาตินิยม สำหรับปัจจัยนี้โดยความเป็นจริงแล้วก็เกิดจากระบบอาณานิคมนั่นเองที่นำเอาวิทยาการการสื่อสารและการศึกษาแบบตะวันตกมาให้กับสังคมอาณานิคมของตน ดูเหมือนว่าเกือบจะทุกแห่งในโลกของอาณานิคม การสื่อสารอันมีบทบาทมากที่สุดก็คือหนังสือพิมพ์ ซึ่งได้ช่วยทำให้เกิดการติดต่อกันระหว่างชาติขึ้นมา และปลุกความสำนึกทั้งทางเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมให้กับชนชั้นกลางและปัญญาชนพื้นเมือง ผู้เป็นผลผลิตของระบบการศึกษาแบบตะวันตกในอาณานิคมด้วย

สำหรับเอเชีย เรื่องราวที่มีความสำคัญต่อการเคลื่อนไหวของลัทธิชาตินิยมเกิดขึ้นในดินแดนสามแห่งที่มีสามลักษณะด้วยกัน ประเทศแรก คือ ญี่ปุ่นซึ่งเป็นสังคมอิสระที่ปรับตัวได้รวดเร็วกว่าชาติเอเชียอื่น ๆ และเป็นตัวอย่างของความสำเร็จในการปฏิรูปสังคมสมัยเมจิ ใน ค.ศ. 1905 การได้ชัยชนะเหนือรัสเซียซึ่งเป็นชาติที่ใหญ่กว่าและมักจะถูกนับว่า “เป็นยุโรป” ได้กลายเป็นสัญลักษณ์ของการต่อต้านอำนาจชาติตะวันตก และมีอิทธิพลต่อความคิดของพวกนักชาตินิยมในอินเดีย พม่า เวียดนาม อินโดนีเซีย รวมทั้งไทยด้วย อีกประเทศหนึ่งคือ จีนซึ่งเป็นสังคมกึ่งอิสระโดยถูกคุกคามจากชาติตะวันตก

อย่างหนัก การปฏิวัติประชาธิปไตยเมื่อค.ศ. 1911 ซึ่งนำโดยซุนยัตเซน (Sun Yat-sen) พร้อมกับ “ลัทธิไตรราษฎร์” (San Min Chu I) ของเขา ได้กลายเป็นพลังผลักดันทางความคิดและสร้างความกระตือรือร้นในแนวทางชาตินิยมให้เกิดขึ้นในหมู่ชนชั้นกลางและปัญญาชนที่นิยมเสรีภาพแบบประชาธิปไตย นอกจากนี้ ความสำเร็จในการปฏิวัติสังคมนิยมของจีนในเวลาต่อมาเมื่อค.ศ. 1949 ยังเป็นแรงชักจูงให้ลัทธิชาตินิยมในเอเชียพัฒนาไปในทางรุนแรงขึ้นสุดท้ายคืออินเดีย อินเดียซึ่งเป็นอาณานิคมของอังกฤษ ขบวนการชาตินิยมได้พัฒนาขึ้นอย่างรวดเร็วและก่อนชาติอื่นในดินแดนเอเชียที่เป็นอาณานิคมด้วยกัน การรวมตัวเป็นกลุ่มในทางการเมืองเพื่อต่อสู้เรียกร้องการปลดปล่อยเป็นอิสระจากอังกฤษตั้งแต่ปลายศตวรรษที่ 19 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 ก็ได้กลายเป็นแบบอย่างของการต่อสู้กับลัทธิอาณานิคมเพื่อให้ค่อย ๆ ได้มาซึ่งเสรีภาพและเอกราชในที่สุด โดยผ่านขบวนการของระบบอาณานิคม (Chavan 1973: 51-58)

จากลักษณะของลัทธิชาตินิยมในดินแดนสามแห่งดังกล่าว มีข้อควรสังเกตว่าทั้งสามแบบล้วนมีอิทธิพลต่อการพัฒนาลัทธิชาตินิยมในเอเชียด้วยกัน ซึ่งล้วนตกเป็นอาณานิคมของชาติตะวันตก แต่ยังมีสิ่งที่ควรกล่าวให้ลึกลงไปอีกว่า แท้จริงแล้วลัทธิชาตินิยมในเอเชียทั้งหมดมีลักษณะร่วมกันคือ “ต่อต้านตะวันตก” (anti-Western) โดยเฉพาะชาติที่ตกเป็นอาณานิคมจะมีความรู้สึกต่อต้านลัทธิอาณานิคมและตะวันตกมากเป็นพิเศษ ซึ่งก็จะมีผลต่อขบวนการลัทธิชาตินิยมโดยการหันไปฟื้นฟูลัทธิประเพณีดั้งเดิมของตน เพื่อสร้างพลังเข้มแข็งทางวัฒนธรรมให้เกิดขึ้นในขบวนการต่อสู้ แทนที่จะเป็นการเอาอย่างหรือ “ลอกเลียน” แบบตะวันตกอย่างเช่นที่เป็นอยู่ในญี่ปุ่น ลักษณะของชาตินิยมเช่นนี้เราจะเห็นได้อย่างชัดเจนในอินเดีย และจะเนื่องจากการเอาอย่างอินเดียหรือไม่ก็ตาม เราจะเห็นลักษณะทำนองเดียวกันในพม่าและอินโดนีเซีย เป็นต้น หรือถ้าหากไม่ใช้การหันกลับไปหาวัฒนธรรมดั้งเดิมของตนดังกล่าว ก็จะเป็นการหันไปยึดแนวทางการปฏิวัติสังคมที่รุนแรงอย่างจีนและเวียดนาม หวัง กงวู (Wang Gungwu) ได้ชี้ลักษณะของลัทธิชาตินิยมในเอเชียออกเป็นสองแบบด้วยกัน คือแบบหนึ่ง “ต่อต้านและทำลาย” อำนาจตะวันตก แต่อีกแบบหนึ่งต้องการ “แข่ง

ชั้น” ซึ่งในกรณีนี้มีเพียงญี่ปุ่นประเทศเดียวเท่านั้น ลักษณะทั้งสองแบบดังกล่าวคือข้อแตกต่างที่จะใช้อธิบายลัทธิชาตินิยมในเอเชียได้ชัดเจนขึ้น ดังนั้น แนวคิดลัทธิชาตินิยมที่ถูกผลักดันโดยความต้องการปรับตัว “เปลี่ยนเป็นสังคมสมัยใหม่” (modernization) หรือ “เปลี่ยนเป็นสังคมตะวันตก” (Westernization) จะปรากฏอยู่ในสังคมญี่ปุ่นมากที่สุด (ดู Wang 1973)

อาจกล่าวได้ว่า “ลัทธิชาตินิยม” ในคริสต์ศตวรรษที่ 20 แท้จริงแล้วก็คือการต่อต้านลัทธิอาณานิคมและจักรวรรดินิยม แน่นอนว่าการต่อต้านเกิดขึ้นจากตัวระบบอาณานิคมและจักรวรรดินิยมเองเป็นสาเหตุ ระบบการบริหารแบบตะวันตกและระบบการศึกษาสมัยใหม่ได้ทำลายรูปแบบการรวมตัวของสังคมประเพณีในชาติอาณานิคม ระบบทุนนิยมก็ได้ทำลายลักษณะเศรษฐกิจแบบยังชีพของท้องถิ่น เปิดโลกทัศน์ของคนท้องถิ่นสู่ระบบสังคมการค้าและการแลกเปลี่ยนแบบเสรีโดยผ่านการผลิตจำนวนมาก (mass-production) และการคมนาคมที่รวดเร็ว สิ่งเหล่านี้คือปัจจัยสำคัญที่ทำให้ชาวอาณานิคมเกิดความสำนึกในเชิงเปรียบเทียบระหว่างกลุ่มคนพื้นเมือง (indigenous) ซึ่งมีวัฒนธรรมเหมือนกัน กับชนชาติตะวันตกซึ่งเป็นผู้ปกครองที่มีวัฒนธรรมและมีชาติพันธุ์รวมทั้งวัฒนธรรมที่แตกต่างออกไป ในความสำนึกเปรียบเทียบเช่นนี้ทำให้เกิดความสำนึกในชุมชนและชาติขึ้นเป็นอันดับแรก และสิ่งที่ตามมาก็คือความรู้สึกแตกต่างระหว่างตนเองกับชนชาติตะวันตก การปกครองและวัฒนธรรมตะวันตกได้ทำให้คนพื้นเมืองเกิดความรู้สึกมี “ปมด้อย” (inferiority) หรืออาจจะเรียกได้ว่าเกิด “ความคิดชาตินิยมทางวัฒนธรรม” (cultural nationalism) ขึ้น ซึ่งเป็นลัทธิชาตินิยมในรูปแบบที่แท้ที่สุด เมื่อคนกลุ่มหนึ่งต้องอยู่ภายใต้การปกครองของต่างชาติและไม่อาจมีเสรีภาพที่จะปกครองตนเองตามที่ต้องการได้ ในแง่นี้เราจะเห็นว่าคนพื้นเมืองได้มุ่งไปสู่การสร้างกิจกรรมทางวัฒนธรรมของตนเองขึ้นมาเพื่อกระตุ้นความสำนึกของชาติโดยมักจะย้อนกลับไปหาอดีตที่เคยรุ่งเรืองและยิ่งใหญ่ เท่ากับเป็นการต่อต้านและท้าทายอำนาจของตะวันตก ขบวนการเคลื่อนไหวเช่นนี้เกิดขึ้นในเอเชียเป็นส่วนใหญ่ (Snyder 1968: 323-333; ดู Chavan 1973)

โดยลักษณะที่แตกต่างจากเอเชีย ในแอฟริกาเราจะเห็นปัจจัยที่สำคัญอีก

ประการหนึ่งเพิ่มเข้ามา นั่นคือ “การกีดกันเชื้อชาติ” หรือ “การแบ่งแยกผิว” (racism หรือ apartheid) ซึ่งทำให้ขบวนการชาตินิยมในแอฟริกามีความรุนแรงในการต่อต้านลัทธิอาณานิคม และมีการต่อสู้ในแนวข้ามรัฐเกิดขึ้น คือ การรวมกลุ่มพวกออฟริกันในที่ต่าง ๆ เพื่อต่อต้านและขับไล่อำนาจของชนผิวขาว โดยมีพลังผลักดันจากความคิดของ “ลัทธิรวมกลุ่มออฟริกัน” (Pan-Africanism) ซึ่งเน้นในอุดมการณ์ “สมัยใหม่ที่เสมอภาค” (equally modern) การต่อสู้นี้จะอยู่เหนือลัทธิชาตินิยมออกไป โดยกลายเป็นการต่อสู้ในแง่ของการกีดกันทางเชื้อชาติหรือกลายเป็นเรื่องของชาติพันธุ์ไป (ดู Wauthier 1977)

ดังนั้น ในปัจจุบันแม้ในกลุ่มประเทศรัฐที่รวมตัวเป็นรัฐชาติสมัยใหม่แล้ว ลัทธิชาตินิยมยังคงมีบทบาทในลักษณะกระตุ้นความรู้สึกสำนึกทางเชื้อชาติซึ่งเป็นธรรมชาติที่เกิดขึ้นกับมนุษย์มาแต่ดึกดำบรรพ์ ให้รวมกลุ่มกันเพื่อต่อสู้กับความไม่เสมอภาคทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม รวมทั้งวัฒนธรรมในกลุ่มสัญชาติของตนและข้ามรัฐ ซึ่งมักจะเรียกว่าเป็น “กึ่งลัทธิชาตินิยม” (quasi-nationalism) หรือเรียกร้องความเป็นอิสระออกจากกลุ่มสัญชาติของตนเพื่อรวมคนเชื้อชาติเดียวกันเป็นรัฐชาติใหม่ (national separatism) ลัทธิชาตินิยมในแนวนี้จึงแตกต่างออกไปจากลัทธิชาตินิยมที่กล่าวมาแล้ว และเป็นสาเหตุสำคัญในการต่อสู้เคลื่อนไหวต่าง ๆ ทั้งในอดีตและปัจจุบัน เช่น “ขบวนการของพวกยิว” (Zionism) ซึ่งมีกำเนิดมาแล้วตั้งแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 “ลัทธิชาตินิยมของคนดำ” (Black nationalism) “ขบวนการของพวกไอร์แลนด์ หรือ “ไอ อาร์ เอ” (Irish Republican Army) “ลัทธิรวมชนเผ่าสลาฟ” (Pan-Slavism) “ลัทธิรวมกลุ่มอิสลาม” (Pan-Islamism) “ลัทธิรวมกลุ่มอาหรับ” (Pan-Arabism) ฯลฯ (Kohn 1965: 65-73; Smith 1979: 86-114; Snyder 1968: 323-333) เนื่องจากความสำคัญของปัจจัยทางด้านเชื้อชาติดังกล่าวนี้ เราจะเห็นว่านักชาตินิยมปัจจุบันมักจะมีความต้องการสร้างชาติโดยมีจินตนาการแห่งชุมชนทางเชื้อชาติแบบเก่าขึ้นมา (ดู Reynolds, Falger and Vine 1986; Smith 1986)

ลักษณะการแบ่งแยกกีดกันทางเชื้อชาติเผ่าพันธุ์จนเกิดความรู้สึกแบ่งแยกทางวัฒนธรรม กลายเป็นปัจจัยรากฐานการเกิดลัทธิชาตินิยมที่ทำให้

ลัทธิชาตินิยมทวีความรุนแรงยิ่งขึ้น ลัทธิชาตินิยมในละตินอเมริกาก็เป็นตัวอย่างที่เห็นได้ชัด กล่าวคือ เกิดการต่อต้านชาวตะวันตกผู้เป็นเจ้าของอาณานิคม ซึ่งได้สร้างวัฒนธรรมของผู้เจริญกว่าชนพื้นเมือง อันทำให้เกิดการแบ่งแยกทางชนชั้นในสังคมจากรากฐานการแบ่งแยกทางเชื้อชาติ (racist nationalism) ขบวนการชาตินิยมของชนพื้นเมืองในละตินอเมริกาจึงเคลื่อนไหวโดยการกลับไปถือเอารากเหง้าเผ่าพันธุ์เดิมของตนเป็นใหญ่ จนเกิดขบวนการฟื้นคืนเผ่าพันธุ์ของชนพื้นเมืองอย่างภาคภูมิใจ เช่น เผ่าพันธุ์แอซเท็ค (Aztec) ในเม็กซิโก เผ่าพันธุ์อินเดียนแห่งเซียร์รา (Indians of the sierra) ในเปรู หรือลัทธิชาติแผ่นดินอินเดียน (Indian nativism) ในบราซิล เป็นต้น (ดู Ibid.: Part II; Brass 1985: chapter 2, 6, 8, 9; Chavan 1973: chapter 10; Guibernau 1966: 102-111)

ในคริสต์ศตวรรษที่ 20 ปัญหาลัทธิชาตินิยมที่เกิดจากเชื้อชาติเผ่าพันธุ์กลายเป็นปัญหาของลัทธิชาตินิยมที่แตกกระจายและมีปัจจัยภาวะแวดล้อมมากมาย โดยเกิดขึ้นทั้งภายในรัฐชาติเดียวกันหรือระหว่างรัฐ ความเป็นลัทธิชาติภายใต้กรอบของรัฐชาติ (nation state) หรือลัทธิชาตินิยมประชาธิปไตยแบบเก่า นั้นกำลังถูกท้าทายด้วยผลจากความแตกต่างทางด้านวัฒนธรรมของเชื้อชาติเผ่าพันธุ์ ซึ่งนำมาถึงปัญหาสภาพความไม่เสมอภาคในสิทธิของความเป็นพลเมือง (กลายเป็นชนกลุ่มน้อย) หรือการตกอยู่ในส่วนของความล้าหลังทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองของประเทศชาติ ตลอดจนกระทั่งการกดขี่ขูดรีดในรูปแบบต่าง ๆ ทางวัฒนธรรม เศรษฐกิจ สังคม และการเมืองภายในรัฐชาติ ในภาวะดังนี้เราจะเห็นขบวนการเคลื่อนไหวของกลุ่มลัทธิชาตินิยมเชื้อชาติเผ่าพันธุ์ (ethnic nationalism) แทบจะทั่วโลกทั้งในเอเชีย ตะวันออกกลาง ยุโรป แอฟริกา และแม้แต่ในอเมริกา ประเทศอย่างสหรัฐอเมริกาซึ่งผ่านการพัฒนาจากรัฐชาตินิยมกลายเป็นรัฐเสรีสากลนิยมแล้วก็ตาม ยังมีความอ่อนไหวในปัญหาชาติพันธุ์ของกลุ่มต่าง ๆ ภายในประเทศ ซึ่งบ่อยครั้งปะทุขึ้นมาอย่างรุนแรง โดยเฉพาะกลุ่มนิโกรอเมริกันกับการเหยียดผิวของกลุ่มผิวขาว

อาจกล่าวได้ว่า ลัทธิชาตินิยมในยุคโลกาภิวัตน์สะท้อนภาพการถอยกลับไปหาลัทธิชาติเผ่าพันธุ์นิยมแบบโบราณในประวัติศาสตร์ ซึ่งเมื่อลัทธิชาตินิยม

ประชาธิปไตยเกิดขึ้นและเบิกบานอย่างมากนั้น แนวคิดทางเชื้อชาติเผ่าพันธุ์ก็พัฒนาตัวเองขึ้นมาแทบจะพร้อมกันภายในสังคมชาตินั้นเอง (ดู Seton-Watson 1977: 463-483) มองในแง่หนึ่งก็อาจจะเป็นเพราะความไม่สมบูรณ์ของการพัฒนาสังคมรัฐชาติก็เป็นได้ หรือลัทธิอาณานิคมและจักรวรรดินิยมได้ทิ้งปัญหาไว้มากมาย สำหรับการเริ่มต้นเป็นรัฐชาติใหม่ของประเทศต่าง ๆ อันมีลักษณะของปัญหาอันเฉพาะและแตกต่างกันไปด้วยสาเหตุจำนวนมาก ถ้าเราลองกล่าวถึงลัทธิชาตินิยมของเชื้อชาติเผ่าพันธุ์พอให้เห็นเป็นตัวอย่าง เราก็คouldได้เห็นขบวนการต่าง ๆ ของกลุ่มเชื้อชาติเผ่าพันธุ์ ดังเช่น ทมิฬ (Tamils) โมโร (Moros) นาคา (Nagas) เคิร์ด (Kurds) ปาเลสไตเนียน (Palestinians) รูมาเนียน (Rumanians) นอร์เวเจียน (Norwegians) และกลุ่มบาสก์ (Basques) รวมทั้งขบวนการใหม่ ๆ ที่เกิดขึ้นในตะวันออกกลาง ยุโรปตะวันออก รัสเซีย และเอเชีย ขบวนการเหล่านี้พยายามยืนยันลักษณะอัตลักษณ์ (identity) ของกลุ่มเชื้อชาติเผ่าพันธุ์ และทำการปฏิสนธินโยบายหลายอย่างที่มาจากรัฐบาลของรัฐชาติอันทำลายผลประโยชน์ของกลุ่มตน หลายแห่งกลายเป็นกลุ่มกบฏที่ก่อสงคราม ก่อความรุนแรง และการฆ่าฟันกันอย่างยืดยาว

สรุป

จากที่กล่าวมาแล้วทั้งหมด แสดงให้เห็นว่าลัทธิชาตินิยมไม่มีความหมายที่ตายตัว แต่จะมีกำเนิดจากสภาพแวดล้อมทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง วัฒนธรรม และภูมิปัญญาของมนุษย์ ทั้งยังมีการเปลี่ยนแปลงเคลื่อนไหวไปตามกาลเวลาและสถานที่เฉพาะแห่ง ซึ่งมีภาวะแวดล้อมแตกต่างกันอีกด้วย นักประวัติศาสตร์และนักสังคมศาสตร์ที่พยายามจะสรุปความหมายของลัทธิชาตินิยมมีเป็นจำนวนมาก ไม่ว่าจะมองในแง่ของการเมือง เศรษฐกิจ หรือวัฒนธรรมต่างก็ยังมีข้อที่ถกเถียงได้เอาไว้อีกมาก เช่น ฮิวจ์ ซิดตัน-วัตสัน ผู้ศึกษาเรื่องประชาชาติกับรัฐ เชื่อว่าลัทธิชาตินิยมคือการพัฒนาของประชาชาติและความสำนึกของชาติ มากกว่าที่จะเป็นเรื่องของอุดมการณ์หรือความเคลื่อนไหว (Loc. cit.) ผู้เน้นในเรื่องความสำคัญของรัฐอย่างเช่น คาร์ล ฟรีดริช (Carl Friedrich)

และเอิร์นสท์ เกลล์เนอร์ (Ernest Gellner) เชื่อว่าลัทธิชาตินิยมเป็นเรื่องพัฒนาการของรัฐ และรัฐสมัยใหม่ซึ่งมีกลไกในการควบคุมและบริหารกิจการทางสังคม นี่คือ แหล่งกำเนิดของลัทธิชาตินิยม (the producer of nationalism) (ดู Friedrich 1963; Gellner 1983) ความสำคัญของรัฐในแนวนี้นี้ยังทำให้มีนักวิชาการอธิบายลัทธิชาตินิยมแตกแยกออกไปอีกหลายแง่มุม โดยเน้นบทบาทของรัฐในการพัฒนาประเทศตามรูปแบบของสังคมสมัยใหม่ (Modernization หรือ Westernization) ซึ่งส่วนใหญ่มักจะตกเป็นบทบาทของรัฐอิสระที่เกิดขึ้นใหม่จากลัทธิอาณานิคมหรือรัฐที่เพิ่งหลุดพ้นมาจากความล่าช้า การกิจเฉพาะหน้าในยุคหัวเลี้ยวหัวต่อของรัฐเหล่านี้ดูเหมือนจะถูกเน้นไปที่บทบาทของรัฐในการสร้างชาติ (nation-building) (ดู Karl Deutsch and Foltz 1963)

นอกจากในแง่การเมืองแล้ว ก็มีนักวิชาการมองลัทธิชาตินิยมในด้านเศรษฐกิจเป็นหลักด้วย โดยถือว่าลัทธิชาตินิยมเป็นอุดมการณ์และความเคลื่อนไหวในดินแดน “ชายขอบ” (periphery) ของลัทธิทุนนิยม เพื่อต่อต้านการเอารัดเอาเปรียบในระบบทุนนิยมโลกจากดินแดนที่เป็น “ศูนย์กลาง” (metropolitan) ของระบบ ในแนวลัทธิชาตินิยมก็คืออุดมการณ์และความเคลื่อนไหวในดินแดนที่ไม่ใช่ยุโรปเพื่อต่อต้านลัทธิอาณานิคมและจักรวรรดิบนพื้นฐานของวัฒนธรรมพื้นเมืองในแต่ละชาติ กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือการต่อสู้ระหว่างรัฐชาติที่พัฒนาแล้วกับรัฐชาติที่ด้อยพัฒนา (dependent countries หรือที่เรียกเฉพาะอีกอย่างว่า Third World) (ดู Seers 1983: 148-161, 176-185; Wallerstein 1979; Wallerstein 1984)

เนื่องจากความสำคัญในเรื่องชาติพันธุ์ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องลัทธิชาตินิยมมาแต่ต้น นักสังคมศาสตร์บางคนที่ยังคงให้ความสำคัญแก่ปัจจัยนี้ในลัทธิชาตินิยม เช่น ฟอน เดน เบิร์ก (van den Berghe) เชื่อว่าความผูกพันทางชาติพันธุ์คือส่วนที่จำเป็นในวิวัฒนาการของมนุษย์มากกว่าที่เป็นผลผลิตของพลังทางสังคมและประวัติศาสตร์ของมนุษย์ (ดู van den Berghe 1978: 401-11; van den Berghe 1979)

แนวความคิดเรื่องชาติพันธุ์ที่ได้รับการอธิบายต่อจนทำให้เห็นภาพชัดเจนในปัจจุบันคือคำอธิบายของเบเนดิกท์ แอนเดอร์สัน โดยเขาชี้ให้เห็นถึง

พัฒนาการของลัทธิชาตินิยมจากการพัฒนาของรัฐไปสู่เรื่องของวัฒนธรรมว่า ลัทธิชาตินิยมสมัยใหม่ก่อตัวหรือเป็นขั้นตอนจากพัฒนาการของรัฐที่มีแนวความคิดเสรีนิยม (liberalism) เป็นพื้นฐาน และแตกยอดออกไปในแนวทางสุดโต่งในลัทธิเผด็จการ (Nazism, Fascism) รวมทั้งในแนวทางการพัฒนาของลัทธิมาร์กซ์ (Marxism) ด้วย พัฒนาการของการแตกยอดในลัทธิชาตินิยมยังแปรรูปไปเป็นลัทธิเหนือความเป็นชาติอีก ดังจะเห็นได้จากแนวความคิดของกลุ่มประเทศคอมมิวนิสต์ที่มีรัสเซียเป็นผู้นำ นั่นคือ “ลัทธิสากลแห่งชนชั้นกรรมาชีพ” (proletarian internationalism) หรือแม้แต่การพัฒนาแนวความคิดของรัฐเสรีนิยมในยุโรปโดยการสนับสนุนของสหรัฐอเมริกา ก็ทำให้เกิดการคลี่คลายไปในแนวทางการรวมกันเป็น “ชุมชนเหนือความเป็นชาติของยุโรป” (supranational European Community) ในขณะที่มีพัฒนาการแตกยอดของลัทธิชาตินิยมในยุโรปดังกล่าว ลัทธิชาตินิยมในเอเชียและแอฟริกาซึ่งเคยเป็นพลังผลักดันที่ยิ่งใหญ่ในขบวนการเคลื่อนไหวต่อต้านลัทธิอาณานิคมเพื่อสร้างความเป็นชาติและการปกครองตนเองขึ้นใหม่มาแล้ว กลับมีแนวโน้มแสดงให้เห็นว่าเป็นสัญญาณแห่งความล้าหลัง และอาจจะกลายเป็นขบวนการทางประวัติศาสตร์ที่เกิดซ้ำแบบเดียวกับในยุโรปกลางและตะวันออก นั่นก็คือปัญหาที่ผู้นำสร้างฐานอำนาจจากฐานวัฒนธรรมเอกลักษณ์ของชนกลุ่มใหญ่ทำให้เกิดความแตกแยกของชนกลุ่มน้อยในรัฐชาติ ปัจจุบันนี้ปัญหาชาติพันธุ์ (ethnicities) กำลังเป็นปัญหา “การเมืองเรื่องอัตลักษณ์” (identity politics) จนกลายเป็นอุปสรรคสำคัญของการรวมตัวในรัฐชาติ ดังที่เกิดเป็นสงครามระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ภายในประเทศยูโกสลาเวียซึ่งวิกฤตมาแล้ว หรือการแตกแยกของสหภาพโซเวียตอันเนื่องจากปัญหาเดียวกัน ในอนาคตอันไม่ไกลนักรัฐชาติจีนอาจไม่สามารถยืนยงอยู่ได้เช่นกันภายใต้การรวมการปกครองของพรรคคอมมิวนิสต์จีน (Anderson [Monograph]) แต่การเปลี่ยนแปลงก็คงจะไม่เหมือนกัน หรือจีนก็อาจไม่ประสบปัญหาอย่างเดียวกับรัสเซียก็ได้ ทั้งนี้แล้วแต่ปัจจัยและสถานการณ์ต่าง ๆ จะกำหนด

ดังนั้น ในขณะที่ลัทธิชาตินิยมในสมัยใหม่ได้พัฒนาไปถึงจุดของการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม มาสู่สังคมอุตสาหกรรม

ในรูปแบบของชาติ การพัฒนาของมันแสดงแนวโน้มไปสองทาง กล่าวคือ มุ่งหน้าไปสู่การข้ามอุดมการณ์ของชาติภายใต้อิทธิพลของลัทธิชาตินิยมเอง และการย้อนหลังกลับไปสู่จิตสำนึกที่เก่าแก่โดยมีปัจจัย “เชื้อชาติ” หรือ “ชาติพันธุ์” เป็นกรอบของการอ้างอิงในพลังความคิดและพลังการกระทำของกลุ่มชน

ปัจจุบัน ลัทธิชาตินิยมเดินทางมาถึงพัฒนาการของยุคโลกาภิวัตน์ ซึ่งได้ทำให้อัตลักษณ์แห่งชาติ (national identity) ได้รับผลกระทบกระเทือนเนื่องจากแนวคิดสากลนิยมที่มีพลังท่วมท้นจนดูประหนึ่งว่าอิทธิพลของลัทธิชาตินิยมคงจะเสื่อมคลายลง เพราะเป็นผลมาจากทัศนะใหม่ของมนุษย์ที่เคลื่อนเข้าสู่แนวทางของลัทธิข้ามชาติ (transnationalism) แต่ทั้ง ๆ ที่เป็นเช่นนั้นเราก็ได้เห็นแล้วว่ากระแสโลกาภิวัตน์ด้านหนึ่งทำให้การเปลี่ยนแปลงของท้องถิ่นกลับสร้างพลังวัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมประเพณีของท้องถิ่นขึ้นมาต่อต้าน ซึ่งกลายเป็นปัจจัยรองรับลัทธิชาตินิยมต่อไป หรือไม่ว่าอย่างใดก็ทำให้ท้องถิ่นกลับไปสำนึกในสิ่งที่เคยเป็นของดั้งเดิมของตนเองอันกำลังจะสูญหายไป และนั่นก็คือปัจจัยที่เคยทำให้เกิดลัทธิชาตินิยมและรัฐชาติมาแล้ว อย่างไรก็ตามกระแสโลกาภิวัตน์ยังไม่จบสิ้น เราจึงยังไม่อาจรู้ได้ว่าลัทธิชาตินิยมในอนาคตจะต้องเผชิญกับอะไร หรือมีทางที่จะสลายตัวหรือไม่ ในขณะนี้ดูเหมือนว่าความหลากหลายของมนุษย์และสังคมจะช่วยทำให้ลัทธิชาตินิยมยังคงอยู่และมีอิทธิพลต่อไป (ดู Guibernau 1996)

ไม่ว่าลัทธิชาตินิยมจะถูกแปลหรือตีความอย่างไรก็ตาม สิ่งที่เราจะเห็นได้จากขบวนการพัฒนาทางประวัติศาสตร์ของลัทธิชาตินิยมก็คือ มนุษย์มีข้อผูกพันกับภาวะแวดล้อมทางสังคม การเมือง เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม ซึ่งล้วนเปลี่ยนแปลงไปตามการเคลื่อนไหวของประวัติศาสตร์ แต่ก็มีสิ่งที่เป็นกฎเกณฑ์ธรรมชาติที่มักไม่เปลี่ยนแปลงในตัวของมนุษย์เป็นเครื่องกำหนดวิวัฒนาการของมนุษย์ด้วยกัน ทั้งสองอย่างนี้เป็นปัจจัยกำหนดไม่เพียงลัทธิชาตินิยมเท่านั้น แต่รวมถึงสิ่งทั้งหมดในตัวมนุษย์และประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติด้วย

บรรณานุกรม

ภาษาอังกฤษ

Books

- Anderson, Benedict. 1986. *Imagined communities: Reflection on the origin and spread of nationalism*. Norfolk: Thetford Aress Ltd. (London: Verso, 1990-1983).
- Anderson, Benedict. *Nationalism*. (Monograph).
- Brass, Paul, ed. 1985. *Ethnic groups and the state*. Croom Helm.
- Chadwick, H.M. 1966. *The nationalities of Europe*. Cambridge: The University Press.
- Chavan, R.S. 1973. *Nationalism in Asia*. New Delhi: Sterling Publishers Pvt. Ltd.
- Deutsch, Karl Wolfgang, and William J. Foltz, eds. 1963. *Nation-building*. New York: Altherton Press.
- Friedrich, Carl. 1963. *Man and his government*. New York: McGraw-Hill.
- Gellner, Ernest. 1983. *Nation and nationalism*. Ithaca: Cornell University Press.
- Guibernau, Montserrat. 1996. *Nationalisms: The nation-state and nationalism in the twentieth century*. Polity Press.
- Harris, Nigel. 1990. *National liberation*. Penguin Books.
- Hayes, C.J.H. 1948. *The historical evolution of modern nationalism*. New York: Macmillan.
- Kamenka, Eugene. 1973. Political nationalism—the evolution of the idea. In *Nationalism: The nature and evolution of an idea*, Eugene Kamenka. ed. London: William Clowes & Sons, Ltd.

- Kedourie, Elie. 1985. *Nationalism*. London: Hutchinson.
- Kohn, Hans. 1944. *The idea of nationalism: A study in its origins and background*. New York: Collier Book.
- .1962. *The age of nationalism*. New York: Harper & Brothers, Publishers.
- .1965. *Nationalism: Meaning and history*. Rev. ed. Princeton, New Jersey: D. Van Nostrand Company, Inc.
- .1968. Nationalism. In *International encyclopedia of the social science*, Vol. VII, David L. Sills, ed. New York: The Macmillan Company & The Free Press.
- Mosse, George L. 1973. Mass politics and the political liturgy of nationalism. In *Nationalism: The nature and evolution of an idea*, Eugene Kamenka, ed. London: William Clowes & Sons, Ltd.
- Plamenatz, John. 1973. Two types of nationalism. In *Nationalism: The nature and evolution of an idea*, Eugene Kamenka, ed. London: William Clowes & Sons, Ltd.
- Reynolds, Vernon, Vincent Falger, and Ian Vine. 1986. *The sociology of ethnocentrism: Evolutionary dimensions of xenophobia, discrimination, racism and nationalism*. Athens: University of Georgia Press.
- Seers, Dudley. 1983. *The political economy of nationalism*. Oxford University Press.
- Seton-Watson, Hugh. 1977. *Nations and states: An enquiry into the origins of nations and the politics of nationalism*. London: Methuen & Co. Ltd.
- Shafer, Boyd C. 1955. *Nationalism: Myth and reality*. London: Victor

Collanoz, Ltd.

Smith, Anthony D. 1979. *Nationalism in the twentieth century*. Oxford: Martin Robertson, and New York: New York University Press.

.1986. *The ethnic origins of nations*. Oxford: Basil Blackwell.

Snyder, Louis L. 1968. *The new nationalism*. Ithaca, New York: Cornell University Press.

Stalin, Joseph. 1962. Foundations of Leninism. Reprinted in Nationalism outside Europe. In *Nationalism in Asia and Africa*, Elie Kedourie, ed. and intro. New york: Harper & Brothers, Publishers.

van den Berghe, Pierre L. 1979. *The ethnic phenomenon*. New York: Elsevier.

Wallerstein, Immanuel. 1979. *The capitalist world-economy*. Cambridge University Press and edition de la Maison des Sciences de l' Homme.

.1984. *The politics of the world-economy: The states, the movements, and the civilizations*. Cambridge University Press and edition de la Maison des Sciences de l' Homme.

Wang Gungwu. 1973. Nationalism in Asia. In *Nationalism: The nature and evolution of an idea*. Eugene Kamenka, ed. London: William Clowes & Sons, Ltd.

Wauthier, Claude. 1977. *L' Afrique des africains: inventaire de la negritude*. Paris: Edition du Seuil.

Webster's third new international dictionary of the English language unabridged. 1976. Massachusetts: G & C Merriam

Company, Publishers.

Articles

Bridge, Andrew. 1981. Uneven development and nationalism, I and II. *Political studies*, XXIX. 1-2: 1-15, 181-190.

Smith, Anthony D. 1983. Ethnic identity and nationalism. *History today*, 33 [October].

van den Berghe, Pierre L. 1978. Race and ethnicity: A sociological perspective. *Ethnic and racial studies*, 4: 401-11.

ภาษาไทย

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525. 2525. กรุงเทพฯ: อักษรเจริญทัศน์.

อุทัย หิรัญโต. 2524. *สารานุกรมศัพท์ทางรัฐศาสตร์*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์.

ข้อแนะนำเกี่ยวกับบรรณานุกรม

สำหรับผู้ศึกษาเรื่องชาตินิยมส่วนใหญ่ก็คงทราบดีว่า ช่วงที่มีการศึกษาเกี่ยวกับเรื่องนี้มากที่สุดทั้งในแง่ทฤษฎีและกรณีศึกษาในประเทศต่าง ๆ หรือในชุมชนต่าง ๆ ตกอยู่ในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่หนึ่งเป็นต้นมา จนถึงยุคที่ลัทธิโลกาภิวัตน์เฝ้าถล่มเข้ามานั้นแหล่งการศึกษาเรื่องนี้จึงซบเซาลง

อย่างไรก็ตาม ช่วงเวลานี้ก็มีงานที่สำคัญมากมายหลากหลายกรณีศึกษา มีทั้งการศึกษาแบบโครงสร้างและการศึกษาในส่วนที่ย่อยลงมา หากผู้อ่านสนใจต้องการติดตามดูหนังสือเพิ่มเติมอีก ผู้เขียนเห็นว่าควรศึกษาบรรณานุกรมที่สำคัญและละเอียดได้จากหนังสือ 4 เล่มนี้

1. *Nationalism in the twentieth century* ของ Anthony D. Smith
2. *The ethnic origins of nations* ของ Anthony D. Smith
3. *Nationalism: Myth and reality* ของ Boyd C. Shafer

4. *The nation-state and the nationalism in the twentieth century* ของ Montserrat Guibernau

สำหรับบ้านเราการศึกษาทางด้านชาตินิยมก็มีอยู่ แต่ส่วนใหญ่เป็นไปในเชิงประวัติศาสตร์หรือรัฐศาสตร์เท่านั้น ประเด็นทางด้านปรัชญา สังคมวิทยา มนุษยวิทยา จิตวิทยา ภาษาศาสตร์ และพฤติกรรมศาสตร์ ฯลฯ เห็นได้ชัดว่ามีน้อยมาก ความจริงการศึกษาเรื่องนี้ยังสำคัญอยู่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งสำหรับประเทศกำลังพัฒนาซึ่งกำลังรวมชาติ กำลังสร้างชาติ รวมทั้งกำลังมีปัญหาต่าง ๆ อันเนื่องมาจากลัทธิชาตินิยมหรือเชื้อชาติเผ่าพันธุ์นิยม รวมทั้งความไม่เสมอภาคหรือความแตกต่างกันในด้านต่าง ๆ และถึงหากว่าไม่มีปัญหาในด้านใดแล้ว กระนั้น การศึกษาเกี่ยวกับลัทธิชาตินิยมก็ยังสามารถสะท้อนความเข้าใจในแง่บุคลิกภาพ ทัศนคติ ความเชื่อ ความคิด พฤติกรรม ฯลฯ ของประชาชนชาติได้เป็นอย่างดี